

השוואה – רצח־עם (ג'נוסייד) אימפריאלי?

רברטה פרגר ומרק רוזמן

I

אם הרייך השלישי היה אימפריה בהתהוות, האם המושג "רצח־עם אימפריאלי" יכול וצריך להתאים לתיאור השואה? מהו בעצם הקשר בין אימפריאליזם אירופי במובנו הרחב יותר לבין כיבוש המזרח על־ידי הנאצים? אנו ניגשים לשאלות אלה כשאנו מושימים בשתי אבחנות מנוגדות במידת מה: הראשונה היא שדומה כי הגנאלוגיות שהותוו מווינדהוק (Windhoek) לאושוויץ, ובאופן כללי יותר מאלימות קולוניאלית אירופית לשואה, הן לכל היותר קלושות;² השנייה היא שתיאורים חדשים יחסית של הנאצים כבוני אימפריה היו משכנעים למדי³ והעלו את האפשרות שראוי למקם את מאמצי הנאצים במסגרת רחבה יותר, מסגרת של אימפריאליזם מודרני. ואף על פי כן, ספרי היסטוריה של השואה היו אטיים להפתיע בנכונותם להכיר בהיותה של גרמניה הנאצית מעצמה אימפריאלית בכל השנים שבהן עסקה ברצח המוני. חוץ מקומץ יוצאים מן הכלל, רוב ההיסטוריונים של "הפתרון הסופי" אינם יודעים כיצד לשלב בדיווחיהם את התכונות וסוגי המדיניות הרצחניים שהגו הנאצים בעבור קבוצות אתניות אחרות, כאילו שלסיפור של התכנון שכוון כלפי האוכלוסייה הסלאבית אין כל קשר לרצח העם היהודי.⁴ חוקרי שואה שאלו רק לעתים נדירות מה אפשר להרוויח מהתפיסה שגרמניה הנאצית היא "תצורה אימפריאלי" ולא מדינת

1 המחברים מודים לדונלד בלוקסהם (Bloxham) על הצעותיו המועילות.

2 כאן היה יורגן צימרר פרשן מרכזי. הוא מנתח את השלטון הגרמני באפריקה ניתוח זהיר ועתיר ניואנסים ומציע מקבילות מבניות חשובות למעשי רצח־עם מאוחרים יותר. מה שמוטל בספק בעינינו כאן אינם קווי הדמיון המבניים, אלא הראיות להמשכיות ולהעברה. Jürgen Zimmerer, *Deutsche Herrschaft über Afrikaner: staatlicher Machtanspruch und Wirklichkeit im kolonialen Namibia*, 3rd ed. (Münster: Europa-Übersee, 2004).

3 Mark Mazower, *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe* (New York: Penguin, 2008); Shelley Baranowski, *Nazi Empire: German Colonialism and Imperialism from Bismarck to Hitler* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2011).

4 הריג ראוי לציון הוא ספרה של וונדי לוואר, Wendy Lower, *Nazi Empire Building and the Holocaust in the Ukraine* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2005) גן עלי וכן סוזאנה היים ואחרים, אף שאינם מעלים במפורש את הטעון האימפריאלי, התוו את הקשר בין השואה לבין סוגי מדיניות אוכלוסין שהשפיעו על סלאבים ויהודים כאחד. Götz Aly, "Final Solution": Nazi Population Policy and the Murder of the European Jews (London: Arnold, 1999).

לאום תוקפנית⁵ או עד כמה השתמשו הנאצים בכליהן של אימפריות אחרות והיו שותפים לחזונו ואיך יש בכך כדי להשפיע על הבנתנו את השואה.

אף שבין שתי האבחנות שלעיל בכל הנוגע לספרות הקיימת – האחת מפקקת במורשת הקולוניאלית והשנייה מעלה את האפשרות שספרות השואה כשלה באימוץ מסגרת אימפריאלית – יש מתח יצירתי כלשהו, הרי בסופו של דבר שתיהן למעשה מצביעות על אותה בעיה: האינטרסים המוסריים והפוליטיים הגלומים בהגנה על יחידאיות השואה או בקריאת תיגר עליה פגעו במאמצים לשלב אותה ביצירות בהתפתחויות ובקטגוריות רחבות יותר. רוב המאמצים להתחקות על מקורותיה הקולוניאליים של השואה מנסים להראות כי מקומות אחרים מבשרים אותה ומשתקפים בה; ולהפך, רבים מההיסטוריונים של השואה מגוננים על שונותה המהותית. מאמר זה טוען שעלינו להכיר בממדיה האימפריאליים של השואה כדי להבין אותה במלואה, ומנגד גורס כי הבנה כזאת מדגישה למעשה את הייחודיות שלה. מקורה של הייחודיות הזאת קצתו בעובדה שהאימפריאליזם הנאצי עצמו היה תצורה ייחודית ובת-כלאיים: הוא היה אתני-לאומי יותר מאימפריאלי בשאיפותיו, הוא נבנה בחיפזון ובכלבול רב ועוצב על-ידי הדרישות למלחמה טוטאלית. אבל מקור נוסף לייחודיות הוא מקומה המיוחד של השואה בתוך האימפריה הנאצית: כפי שנטען, השואה הייתה המעשה הראשון, ואולי גם היחיד, של רצח-עם "כלל-אימפריאלי", משום שהייתה רצח העם הראשון שנוהל ברחביה של אימפריה שלמה ושכל המבנים הפוליטיים והמנהליים המרובים והמגוונים הכפופים לה עסקו בו. ואולם כינוסם של כל היהודים מרחבי אירופה לא נעשה בדרך כלל בשל הצרכים שכפה תהליך בניית האימפריה, אלא בשל המזיגה הנאצית הייחודית בין משטמה אתנית-לאומית כלפי היהודים לבין תפיסתם של הנאצים שהיהודים הם אויב עולמי.

II

אידאולוגיות גזעניות אירופיות אכן התפתחו במאה התשע עשרה בד בבד עם מפגשים אימפריאליים, וגם כשפשטו מבית, באירופה, ניכרו בהן ראיות לתקופת הדגירה הקולוניאלית שלהן. עם זאת, כשאנו נפנים לעסוק בשואה, תביעתה הקולוניאלית של גרמניה האימפריאלית קלושה כל כך עד שהיא כמעט בלתי קריאה: הרציפות בכוח אדם ובמבנים ממשלתיים הייתה מזערית, וקשה לאמת שאכן הנורמות החברתיות וההתנהלות המוסדית הרגילה שיקפו פן אימפריאלי בתביעתה הקולוניאלית של גרמניה. גם אם מרחיבים את התמונה מסיפור גרמני טהור, ומסתכלים על "ארכיון קולוניאלי" אירופי של פרקטיקות אלימות, דומה כי הרציפות באלימות גזעית ובולוזל מוחלט בחיי אדם עד לשואה הייתה לכל היותר עקיפה.⁶ האבולוציה

5 Laura Stoler, Carole McGranahan, and Peter C. Perdue (eds.), *Imperial Formations* (Santa Fe: School for Advanced Research Press, 2007).

6 Birthe Kundrus, "From the Herero to the Holocaust? Some Remarks on the Current Debate", *Africa Spectrum* 40, 2 (2005), pp. 299-308; Birthe Kundrus, "German Colonialism: Some Reflections on Reassessments, Specificities, and Constellations," in: Volker Max Langbehn

של האנטישמיות האירופית הושפעה מצדה מתופעות גזעניות קולוניאליות, אך אלה מעולם לא קבעו אותה. בגרמניה, לפחות המעבר מצורות של אנטישמיות דתית לצורות של הדרה על בסיס אתני קדם להרפתקאות הקולוניאליות.⁷ גם אם נתעלם מהתהווה המתמשכת ממקורותיה הדתיים של האנטישמיות כתנועה, כוחה נותר עממי יותר מגזעי; דהיינו האמונה שרווחה בחוגים גרמניים עתירי השפעה שהיהודים, מסורתית, הם לא-גרמנים, הייתה חזקה בהרבה מן הוודאות שיש לכך סיבה ביולוגית ברורה.⁸ אפילו היטלר לא היה משוכנע עד הסוף שהיהודים הם גזע, אבל דומה שאחרי 1918 לא סטה מעולם מן הרעיון שהם מייצגים קנוניה בין-לאומית.⁹ אחרים כתבו בהרחבה על כוחן של המלחמה והתבוסה ב-1918 לשבש רציפות וליצור שאיפות, רגשות ומערכים פוליטיים חדשים, ועובדה היא שרבים משורשיה הפוליטיים והרגשיים של השואה נאחזו בקרקע פורייה בערך באותו הזמן שבו הפכה גרמניה למעצמה בתר-קולוניאלית.

הבה נתמקד כאן לרגע בהשפעתה של המלחמה על האנטישמיות הפוליטית. בתוך גרמניה החריפו מאמצי המלחמה את המתחים נגד הנוכרי, בעוד המחסור הגביר את המרירות כלפי הספסר. ההגירה רחבת ההיקף של יהודים מרוסיה, לפני המלחמה ובמהלכה, עוררה בכל בירה אירופית חרדה מפני מראם החיצוני הלא מוכר של אותם פליטים. וחשוב מכול, בעולם שלאחר המלחמה יצר זרם הפליטים תחושה, שמעולם לא הייתה כדוגמתה, של "יהדות עולמית". יתר על כן, התחרות שניטשה במהלך המלחמה בין לונדון לברלין על תמיכה יהודית-רוסית סייעה בין היתר למתן הצהרת בלפור והיהודים נמנו עם הנהגים מזכויות המיעוטים שהובטחו בהסכמים שלאחר המלחמה, אף שלעיתים קרובות היו ההבטחות הללו נטולות שיניים.

הנסיבות האלה חיזקו את ההשקפה שהיהודים הפכו לכוח עולמי המסוגל לתמרן מדיניות בין-לאומית ולהשפיע עליה. ייצוג היתר של מנהיגים יהודים בקרב תנועות מהפכניות שמאלניות, בצירוף האתאיזם של הבולשביקים, שיוו אמינות וצבע לרעיון שהיהודים הם מחרחרי ריב ומסיתים מבית. שכיתותן העולמית המרשימה של תיאוריות קונספירציה אנטישמיות לאחר המלחמה מראה כמה ייחודי היה רגע זה בתולדות האנטישמיות. לפיכך, עלייתה של האנטישמיות ככוח פוליטי מניע לאחר תבוסתה של גרמניה, באה כמענה לכוחות שחלקם היו לאומיים, חלקם יבשתיים

and Mohammad Salama (eds.), *German Colonialism: Race, The Holocaust, and Postwar Germany* (New York: Columbia University Press, 2011), pp. 29-31

7 לפעולות הגומלין המורכבות שבין קולוניאליזם לאנטישמיות, ראו: Christian S. Davis, *Colonialism, Antisemitism, and Germans of Jewish Descent in Imperial Germany* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2012).

8 Ulrich Herbert, *Best: biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft, 1903-1989* (Bonn: Dietz, 1996), pp. 51-69

9 ראו: Adolf Hitler and Martin Bormann, "Hitler's politisches Testament" cited in: Richard Steigmann-Gall, unpublished paper, *Aryan and Semite, Christ and Antichrist: Rethinking Religion and Modernity in Nazi Antisemitism* from conference "Rethinking German modernity" Jeffrey Herf, *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda during World War* (Toronto, 2005) וכן ראו: *(II and the Holocaust* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2006

וחלקם עולמיים, אבל רק באופן מרוחק היו אימפריאליים. דירק מוזס ניסה להציב את המסגרת האימפריאלית במהופך, ולדעתו האנטישמיות הגרמנית היא התקוממות של הנשלטים כנגד "היהודי האימפריאלי". אין ספק שגרמנים רבים ראו בעצמם קרבנות נצורים, וביהודים ראו את מי שקשורים בדרך כלשהי הן לדיכוייה של גרמניה הן לחולשתה הפנימית. אבל הסכנה היהודית נתפסה כעולמית, חתרנית, הפועלת באמצעות מסווה וקנוניה, ולפיכך שונה בתכלית מאכיפת כוח הנראית לעין.¹⁰

III

אם נחשוב לרגע פחות על אירועים מקדימים ויותר על מקבילות מבניות, ככלל יש לרצח-עם מערכת יחסים מורכבת עם אימפריה, משום שלכאורה רצח-עם עוין את האימפריה ובמובן מסוים הוא אף שלילתה. שלטון אימפריאלי מוגדר כשליטה על אחרים הכוללת שלבים של ריבונות והשתתפות פוליטית וכן שיטות מיון חברתיות ותרבותיות. שלטון כזה פועל בספקטרום של שילוב המשתרע עד רצח של אחרים.¹¹ אבל אם כל ה"אחרים" מחוסלים, השלטון האימפריאלי בא אל קצו. אמת הדבר, בעבר, ובמיוחד במושבות מסוימות במאה התשע עשרה, מתיישבים או שליטים אימפריאליים אכן חפצו בארץ בלא האנשים. במובן זה יש תקדים כלשהו לשאיפות ה"אימפריאליות" לרצח-עם, אבל אימפריות ניסו שוב ושוב לקדש ולא לחסל את מושג "ההבדל". אימפריות התבססו על הבדל כדי לצבור כוח ועושר ורק במקרים נדירים, כמו בדרום אפריקה, יכלו המעצמות הקולוניאליות, בזכות העושר המדהים של המכרות, לוותר על השימוש באליטות המקומיות כמתווכים ולהרשות לעצמן לשלם לביורוקרטיה רבת עוצמה, שנבחרה על בסיס גזע. נדירים עוד יותר המקרים שבהם יכלו המעצמות הקולוניאליות לוותר לחלוטין על כוח עבודה מקומי.¹²

תחת זאת, מי שחשבו במונחים של הטמעה מוחלטת של האחר, הדרתו או השמדתו, היו מדינות הלאום ומאוחר יותר המדינות הסוציאליסטיות. הן שהפכו לאזרחים יותר ויותר את כל בני האדם, ואת היהודים בכללם, וביקשו לתקן גבולות כדי לכלול בתוכם את כל מי שנחשבו לחלק מן הלאום, ולהטמיע או למחוק את מי שנחשבו "זרים". שלא כמו האימפריות היבשתיות, הרי הישויות הלאומיות שבאו בעקבותיהן לא יכלו להכיל את האוכלוסיות המגוונות ואת הזהויות בנות הכלאיים, ולפיכך מעשי רצח העם במאה העשרים, וה"טיהורים" האתניים השכיחים מהם,

10 לדיון המרתק שלו ראו: A. Dirk Moses, "Empire, Colony, Genocide: Keywords and the Philosophy of History", in: A. Dirk Moses (ed.), *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History. Studies on War and Genocide* (New York: Berghahn Books, 2008), 3, pp. 29-34.

11 Jane Burbank and Frederick Cooper, *Empires in World History: Power and the Politics of Difference* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2010), pp. 8-11.

12 יוצא מן הכלל אחד כאן הוא המדינות הקולוניאליות של המתיישבים באוסטרליה.

היו קשורים בקשר חזק ליצירת האחדות האתנית של מדינת הלאום או למבנה המעמדי המפושט של המדינה הסוציאליסטית.¹³

עם זאת ברור כי בכמה הקשרים אימפריאליים אכן אירעו, משלהי המאה התשע עשרה ותחילת המאה העשרים, מלחמות שעבוד ברוטליות, שחלקן הפכו לרצח-עם גלוי. מלחמות אלה, כפי שהראה מרק לוויין, היו קשורות לעתים קרובות להצטלבות בין יריבויות לאומיות לבין יריבויות אימפריאליות.¹⁴ לפעמים, כמו ברצח העם הארמני, הבעיה הייתה שבעידן לאומי אימפריות שוקעות נתקפו פחד רצחני מפני יסודות אתניים שהיו עלולים לגרום לפיצול בתוך גבולותיהן, וביתר הכללה, כפי שמעידה ההקשחה של הגזענות האירופית הלבנה באפריקה של המאה התשע עשרה, עצם שפתה של הלאומיות – שפת הייצוג העממי והשוויון לפני החוק – עודדה את המשטרים האימפריאליים בחוץ לארץ להתכחש לאנושיותם של מי שהם לא רצו להעניק להם זכויות ייצוג ושוויון. במובן זה היה קשר מובנה בין הרצון לשלוט באחרים לבין הרטרוריקה מוחקת האנושיות, שלה נזקקה העת המודרנית כדי להעניק לשלטון זה לגיטימציה. אבל מעל לכול הייתה זו התחושה המוגברת של תחרות עולמית במהלך המאה התשע עשרה שהעצימה את הסיכון שקיבלו עליהן אימפריות במאמצייהן לגבש ולנצל את תחומיהן הטריטוריאליים – כפי שמעידים הלחץ על שולי הרווח והפחד מפני התקוממות.

ההקשר הרחב יותר של תחרות בין-לאומית עזה ושל האתגר להגדיר הבדלים בעידן מודרני, אכן קורא לחשוב יותר על האימפריה של הנאציונל-סוציאליזם ועל מקומה בעולם של יריבויות לאומיות ואימפריאליות, ואולי אף מזמין אותנו לראות במלחמת העולם השנייה "מלחמת אימפריות".¹⁵ עם זאת, בניית הקשר כזאת מציגה את האימפריה פחות כגורם או כסוכן של רצח-עם ויותר כמסגרת פוליטית רחבה יותר, שבתוכה אפשר להבין תחרות בין-אימפריאלית ואת האתגר שהיוותה הלאומיות לעצם קיומן של אימפריות.

IV

אין ספק שהרחבתה ויישובה של טריטוריה נרכשת היו חלק מרכזי מן הנאציזם. תכנית 25 הנקודות (25 Point-program) משנת 1920 הכילה את הדרישות הסותרות לזכות להגדרה עצמית ולהשבת מושבותיה לשעבר של גרמניה. מאז שלהי המאה התשע עשרה חלמו איפריאליסטים גרמנים על התרחבות אל מזרח אירופה ועל פוליטיקה עולמית (Weltpolitik), ובמובן זה לא היו שאיפותיו של היטלר אלא המשך ההמחשה הגרמנית של האימפריאליזם, שהייתה אירופית במובהק. שלטונה של בריטניה בהודו הרשים אותו, והמרחבים הפוריים של אוקראינה הפיקו את הדימויים הנאציים

13 ראו: Norman M. Naimark, *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001).

14 Mark Levene, *The Rise of the West and the Coming of Genocide*, *Genocide in the Age of the Nation-State* (London and New York: I.B.Tauris, 2005), pp. 215-337.

15 Burbank and Cooper, עמ' 404.

של ה"כּוּשִׁים" וה"הוּדִים" שהגרמנים יִשְׁלְטוּ בהם.¹⁶ התכניות הרצחניות לעקירתם של פולנים, אוקראינים ועמים מזרח אירופיים אחרים עלו בהקשר של "התכניות הכלליות" לקולוניזציה של המזרח,¹⁷ ודומה כי הוּקָה בין בניית אימפריה לבין רצח-עם, או לפחות רצח-עם עתידי מתוכנן, הייתה חוקה ביותר בכל הנוגע לעמים אלה. ואף על פי כן ברור שהתכניות הגרמניות להכנת השטח השפיעו גם על השואה וסייעו ליצירת התנופה האינטלקטואלית והמעשית לקראת הפיכתו של פתרון ה"בעיה" היהודית לפתרון רצחני.

עם זאת מן הראוי לציין כי הקולוניזציה של המזרח הייתה אימפריאליזם מסוג חדש. בשטחים שיועדו למרחב על בסיס גזע (Lebensraum) לא היה להיטלר כל עניין באימפריה כמבנה רב לשוני ורב אתני. "סוף סוף אנו זונחים את המדיניות הקולוניאלית והמסחרית של התקופה שקדמה למלחמה", כתב היטלר ב"מיין קמפף", "וממשיכים עם מדיניות הקרקע של העתיד".¹⁸ השאיפות הנאציות במזרח, כפי שחזה אותן היטלר וכפי שמצאו את ביטויין ב"תכנית הכללית למזרח" (Generalplan Ost), נגעו ליסודות לא-גרמאניים, שיהוו כוח עבודה ארעי נסבל על מנת ליצור את הבסיס להתיישבות גרמנית, או לכל היותר כקאסטת עובדי כפייה שהם אנושיים רק בקושי. היטלר רצה את המשאבים של עורף כלכלי אין-סופי, אבל שטח זה לא הציע חיים לתושביו המקוריים. את הגרמניזציה ניתן יהיה "ליישם רק על האדמה... לעולם לא על בני אדם".¹⁹ אפילו הימלר הבטיח ב־1943 כי אם הס"ס ינהל "את המושבה במזרח בקנה מידה נרחב, בלא כל מגבלות, בלי כל שאלה של מסורת, אלא בתעוזה ובהחף מהפכני, אז בתוך עשרים שנה נדחוף את הגבול הלאומי 500 קילומטרים מזרחה".²⁰

הנאצים לא היו הראשונים שהחליפו מדיניות קולוניאלית בסוג חדש של תכנית יישוב על-פני טריטוריות עצומות. איטליה הפשיסטית, אף שיחסה לאפשרות ההטמעה היה דו-ערכי יותר, משכה אליה את תשומת לבם של הנאצים כשביקשה להפוך את חוף לוב לטריטוריה איטלקית באמצעות תכנית התיישבות מהפכנית בניהול ממשלתי.²¹ במנצ'וריה, בשנות השלושים, יזמה

16 Mazower, *Hitler's Empire; Lower, Nazi Empire Building*

17 David Furber, "Near as Far in the Colonies: The Nazi Occupation of Poland", *The International History Review* 26, 3 (2004), pp. 541-579

18 Gerhard Wolf, *Ideologie und Herrschaftsrationalität: Nationalsozialistische Germanisierungspolitik in Westpolen*, Studien zur Gewaltgeschichte des 20. Jahrhunderts (Hamburg: Hamburger Edition, 2012), p. 11

19 שם.

20 Donald Bloxham, *The Final Solution: A Genocide*, Oxford Histories (Oxford and New York: Oxford University Press, 2009), p. 23

מובן שהמציאות בשטח אילצה את הנאצים לעתים קרובות להגיע לפשרות באשר לאוכלוסיות מקומיות, ובשטחים הפולניים המסופחים אף לאמץ מדיניות הטמעה במקום שהדבר שירת אותם. בעניין זה ראו: Wolf, *Ideologie und Herrschaftsrationalität*

21 Roberta Pergher, "The Consent of Memory. Recovering Fascist-Settler Relations in Libya", in: Giulia Albanese and Roberta Pergher (eds.), *In the Society of Fascists* (New York: Palgrave Macmillan, 2012); Patrick Bernhard, "From Libya to Poland: Italian Colonialism as a Model for

הממשלה היפנית מיזם התיישבות עצום ממדים, שנועד להפוך את השטח כולו ליפני במסווה של העצמאות בשם בלבד שניתנה למנצ'וקואו (Manchukuo).²² כפי שהראה פרסנג'יט דוארה (Prasenjit Duara) בנוגע ליפן, לארצות הברית ולברית המועצות, מקצת הבעיה היה שבתקופה שבין המלחמות החלה ההתפשטות האימפריאלית לאבד את הלגיטימיות שלה והמעצמות ששאפו להתפשט נאלצו למצוא שפה והיגיון חדשים שיצדיקו את השתלטותן על אדמות.²³ אבל בכל האמור בגרמניה הנאצית ובאיטליה, הסוגיה הייתה מעל לכול העובדה שהשגת מעמד של מעצמה עולמית והשמירה עליו הצריכו כמדומה השגת שליטה בטריטוריות חדשות (ועוד יותר אחרי קריסת הסחר העולמי בתחילת שנות השלושים); בה בעת הפכה ההיפר-לאומיות את עצם הרעיון של הכללת עממים אחרים בתוך המשטר לתועבה.

יתר על כן, אף שהיטלר השתפך בהערצה (אם כי מתוך בורות) בעניין האימפריה הבריטית, הוא ראה דווקא בהתפשטות הלאומית האדירה של ארצות הברית איום ודגם חיקוי גם יחד.²⁴ ההיגיון הוא שיריבות לאומית, בשילוב סלידה מפני טמיעה המבוססת על גזע, הן שהפכו את ההתפשטות הנאצית לרצחנית כל כך. במובן זה היו הפולנים, האוקראינים והביילורוסים, שיועדו להשמדה במסגרת התכניות הכלליות למזרח, יחד עם המוני המיליונים (Zigmillionen)²⁵ של רוסים ואזרחים אחרים שהיו צפויים למות במערכה הרוסית, קרבנות צפויים של רצח-עם אימפריאלי. אלא שאימפריאליזם, פחות משחזה אימפריה רב שכבתית, חזה מדינת לאום מורחבת והומוגנית. אם נרחיב לרגע את התמונה מהשטחים המיועדים ליישוב במזרח ונתבונן בכלל השטח שהיה בשליטה נאצית במשך המלחמה, ברור שבדיוק כמו אימפריות מסורתיות יותר, למגוון סוגי המדיניות והמכנים השלטוניים שלהן בשלל סוגי טריטוריות, גם גישתם של הנאצים לאזורים כבושים שונים זה מזה נטתה להיות מגוונת למדי. בשנים 1940-1941 נפרשו על השולחן לזמן קצר תכניות מתוחכמות לסוג חדש של איחוד כלכלי תחת שליטה גרמנית בשטחי אירופה המפותחים יותר מבחינה תעשייתית. במערב אירופה ובצפונה פעלו הנאצים תחילה יותר כמו כוח אימפריאלי קונבנציונלי והתירו רמות משתנות של ריבונות ועצמאות, בלא תכניות לגרמניזציה של מרבית השטח שבשליטתם. אבל אפילו כאן, העיסוק הכפייתי של היטלר באינטרסים הלאומיים הגרמניים, הבוז שרחש לפשרות ולוויתורים, שהתביעות הנואשות יותר ויותר של המלחמה תגברו

German Planning in Eastern Europe", paper given at the conference: Modern Germany, Italy and Japan: Towards a New Perspective, Freiburg Institute for Advanced Studies, June 14-15, 2012

Louise Young, *Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime Imperialism*, 22
 .Twentieth-century Japan (Berkeley: University of California Press, 1998)

Prasenjit Duara, *Sovereignty and Authenticity: Manchukuo and the East Asian Modern* 23
 .(Lanham: Rowman & Littlefield, 2003)

Adam Tooze, *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy* 24
 .(London: Allen Lane, 2006), p. xxiv

Alex J. Kay, "Germany's Staatssekretäre, Mass Starvation and the Meeting of 2 May 1941", 25
Journal of Contemporary History 41, 4 (October 2006), pp. 685-700

אותם, פעלו בתחומים רבים נגד בנייתו של מבנה אימפריאלי יציב כלשהו. ובמילים אחרות, גם כאן רכש היטלר אימפריה בלי להיות אימפריאליסט מסור.

אבחנה אחרונה זו מביאה לנקודה נוספת המאפיינת את המפעל כולו. הנאצים היו אימפריאליים חובבנים, בלא ניסיון רב בשלטון קולוניאלי ונעדרי הבנה רבה של טיבה האמתי של האימפריה הבריטית, שלטענתם התפעלו ממנה כל כך. לכן יש להקדיש יותר תשומת לב לטענה שהחזון האימפריאלי והגזעני שלהם "לא הועמדו במבחן הניסיון ארוך הטווח של שליטה על מגוון אוכלוסיות".²⁶ יתרה מזו, הם פעלו בחיפזון נואש, מונעים חלקית על ידי היגיון כלכלי וצבאי, כדי להנחית מכת מחץ על המערך העצום של מתנגדים פוטנציאליים לפני שהמעצמות האחרות יספיקו להשיגם במרוץ החימוש. מרק מאזור (Mazower) מזכיר לנו כי היטלר היה אדיש כל כך לגורלם של המיליונים שנקלעו לשליטת השלטון הגרמני, עד שהיה מוכן להשיג אדמה בלי להסדיר ולו פרטים בסיסיים ביותר של מה שעתיד לקרות לאוכלוסייה הכבושה.²⁷

התפשטות מהירה להחריד וחובבנית זו הכרחית להבנת ההחלטות הרצחניות במזרח לא פחות מכל מסגרת אימפריאלית מורשת. הרצחנות רק החמירה, ובייחוד בשטח הסובייטי הכבוש, משום שכוחות הכיבוש נאלצו להיזון מאדמת הכיבוש. בסך הכול הבריטים והצרפתים באפריקה לא היו בהכרח שליטים קולוניאליים "הומניים" יותר, אלא שניסיון השליטה שצברו עשה אותם הרבה יותר מציאותיים בכל הנוגע למגבלות כוחם שלהם, והיו להם הרבה יותר שנות שלום לבסס שלטון זה.

V

כפי שצינו כותבים רבים, מ־1937 ואילך הקצינה הרטוריקה של היטלר כלפי אירופים (כמו זו שנקט נגד יהדות גרמניה) בד בבד עם המתחות הגוברת בין גרמניה לבין שכנותיה האירופיות. אם בקרב הלאומנים בגרמניה של המאה התשע עשרה הייתה השאלה היהודית בבחינת "קוד תרבותי", הרי מבחינת היטלר הפכה שאלה זו ל"קוד דיפלומטי" – אבן בוחן שגילמה את ההבדלים בינו לבין אויביו. אחרי הסכם מינכן אימצו מדינות קטנות במזרח אירופה קוד זה, וכמחנות נאמנות הגבירו סוגי מדיניות אנטישמית משלהן. לאנטישמיות היה אפוא ממד "אימפריאלי" במובן שהפכה ל"מס עובד" אינטלקטואלי שמדינות לוויין שילמו בשמחה כדי להצטרף למועדון הגרמני, ולפיכך נעשתה למאפיין שהגדיר את תחום ההשפעה הגרמני. במהלך המלחמה קיבלה עליה הרטוריקה האנטישמית לקשור את האוכלוסייה למנהיגות הנאצית, הן מבית הן במדינות מחוץ לגרמניה, על־ידי הדגשת מעלותיו של מסע הצלב האנטי־יהודי ועל ידי המחשה גוברת והולכת שגשרים נשרפו ופיוס בדרכי שלום עם הצד האחר אינו אפשרי.

ברם, אל לנו לאפשר להכרתנו בממד האימפריאלי של השאלה היהודית להחמיץ את הנקודה העיקרית: בעיני היטלר ייצגו היהודים כוח עולמי מרושע שיש להביסו בטרם תהפוך גרמניה למעצמה עולמית. הפנטזיה על מזימות יהודיות סייעה להיטלר להסביר את ההתנגדות הבין־

26 Burbank and Cooper, עמ' 352.

27 Mazower, *Hitler's Empire*, עמ' 4-5.

לאומית לשאיפותיה של גרמניה. עד 1941 היו איומים אנטי־יהודיים אמצעי אפשרי לריסון פעולה מצד כוחות זרים ולמיפוי הנקמה שתוצא אל הפועל אם לא יועיל ריסון זה. הרציונל הנאצי שביסוד המעבר לרציחות המוניות בכרית המועצות היה פוליטי־צבאי, דהיינו היהודים הם לְבוּ הרוחני של האויב הבולשביקי והם דומים לפרטיונים. אמצעים אנטי־יהודיים היו תמיד יסודות המלחמה להפיכת גרמניה למעצמה עולמית, ולא אמצעים דמוגרפיים גרידא. גם כשדומה היה שהנאצים מנהלים "רצח־עם בנוסח הקלאסי של המתיישב הקולוניאלי", כמו למשל בתכניתו של אודילו גלובוצניק (Globocnik) "לטהר" את אזור לובלין מיהודים לפני התיישבות הגרמנית במקום, ראו בה מומחי ס"ס את הרווח העולמי: השמדת היהודים באזורי הליבה של מזרח אירופה תחסל בעת ובעונה אחת גם את מקור ההתחדשות של היהדות העולמית.²⁸

ואף ששיקולים אימפריאליים בהגדרתם הצרה מעולם לא עמדו ביסוד המלחמה נגד היהודים, עובדה היא שהשואה הייתה רצח־עם אימפריאלי לחלוטין, אולי אף באופן חסר תקדים. תהא מידת הלאומיות־עממיות בשאיפותיהם הסופיות של הנאצים אשר תהא – הכיבוש הביא לידיהם אימפריה שהיה עליהם לנהל ושבאמצעותה היו צריכים לפעול. וכך קרה שהנאצים ביקשו לכנס את היהודים באמצעות אימפריה זו ומבניה, ורצונם לחסל את היהודים התפרש על־פני כל אזורי בשלטונם. כך הפכה השואה לרצח העם היחיד אולי בתולדות האנושות שבוצע על־פני אימפריה שלמה ושכל מבני הכוח באזורים הנתונים לשלטון נאצי הופעלו לשם כך.

ה"טיפול" ביהודים כעניין ראשון בחשיבותו היה לא הגיוני במהותו, אבל כפי שהראה לאחרונה דונלד בלוקסהם (Bloxham) במומחיות רבה כל כך, אנו למדים שהואיל והתפיסה הייתה שהמדיניות האנטי־יהודית היא חלק מהמלחמה הרחבה יותר, יישומה בפועל לא נוהל באופן לא הגיוני – דהיינו בלא התחשבות בשיקולים ובסדרי קדימויות אחרים. פירוש הדבר היה שאמצעים אנטי־יהודיים היו כפופים בהכרח לסוגי ההיגיון הדיפלומטי והמלחמתי המגוונים מאוד של השלטון האימפריאלי בחלקי אירופה השונים ונוהלו באמצעות מבנים מגוונים ודינמיקות של השלטון, שהשתייכו לחלקיה השונים של האימפריה. אמצעים אנטי־יהודיים הפכו נושא למיקוח מרומז או מפורש עם הכפופים לנאצים, ולעתים, במקומות שבהם לא היה להיטלר רצון לבצע מחוות פיוס כלשהן, כמו שקרה בחלקים של ברית המועצות ומזרח אירופה הכבושות, המדיניות סיפקה אמצעי מוגבל לתגמל את המקומיים.²⁹ במובן זה, באופן מוזר, הפכה האנטישמיות ל"הצעה" האימפריאלית היחידה של הנאצים – מדיניות שעשויה להסתיר לזמן קצר את אי־החפיפה בין המטרות הנאציות לאינטרסים המקומיים.

לפעמים, כפי שהראו כריסטיאן גרלך (Gerlach) וג'ן עלי (Aly) בנוגע להונגריה, הייתה הצעה זו מפורשת בהרבה, כשם שקרה כשמטות גרמניים תכננו להפקיע נכסים יהודיים כדי לחולל רפורמה במבנה החברתי של הונגריה בלי לפגוע בעילית השלטת במדינה.³⁰ משאבים היה

28 בנקודה זו ראו: Bloxham, *The final solution*, עמ' 188.

29 Martin Dean, *Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941-44* (New York: St. Martin's Press, 2000).

30 Christian Gerlach and Götz Aly, *Das letzte Kapitel: Realpolitik, Ideologie und der Mord an den*

אפשר לחלק בין שליטים אימפריאליים למקומיים, ואת סילוק היהודים היה אפשר להציג כקידום של אוטונומיה ואותנטיות אזוריות. לעומת זאת, במיוחד במקומות שהשתמרה בהם מידת מה של ריבונות לאומית על אף השלטון הגרמני, יכלו לפעמים האמצעים האנטי-יהודיים להעמיד במבחן את החוזה האימפריאלי, ואז היה צריך להתאימם או לזנחם כליל כדי להבטיח את המשך "רצונם הטוב" של הנשלטים, כפי שקרה בדנמרק.³¹ כך, למשל, ייתכן שהדלפות המידע אל דנמרק, שאפשרו למדינה להציל את מרבית יהודיה, לא היו הדלפות "רשמיות" אלא השלימו גישה הדוגלת במתן עצמאות שלטונית יחסית והיענות להלך הרוח המקומי במדינה זו. במובן זה השואה הייתה תלויה באימפריה תלות רבת עוצמה, והיו לשואה תפקידים אימפריאליים, אף שלא הייתה תוצר של אימפריה.

ungarischen Juden 1944/1945 (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 2002

עמ' 241-243; Best, *The Final Solution*, Bloxham, עמ' 368-372. 31

פשעי הרייך השלישי: לקראת זווית ראייה בתר־קולוניאלית

יורגן צימרר

“עד כמה ההיסטוריה הקולוניאלית־אימפריאלית של אירופה ככלל, ושל גרמניה בפרט, מספקת הקשר היסטורי חשוב להבנת השואה?”

השאלה שהציגו העורכים היא אחת השאלות החשובות ביותר במחקרי השואה והיא גם אחת השאלות השנויות ביותר במחלוקת והקשות ביותר למענה, שזכו לדיון ממושך ביותר. תיאור זה אינו מפתיע כלל, בהתחשב בחשיבות ובמורכבות של השואה והקולוניאליזם גם יחד כתופעות היסטוריות ובכמות הספרות שנכתבה על שני הנושאים. אם מביאים בחשבון שזווית הראייה של סוגיה זו היא רב כיוונית מעצם הגדרתה, ברור שתקצר היריעה מלאפשר תגובה מקפת. אפשר לגשת אל השאלה מנקודת ראות יהודית, גרמנית, קולוניאלית, בתר־קולוניאלית ועולמית, וגם מנקודת הראות של הקרבנות, מבצעי העברות או הצופים מן הצד. בחרתי להסביר את חשיבות השאלה ואת מקד בהיסטוריה גרמנית, בחקר מעשי רצח־עם ובמבצעי העברות.³² מובן שאין לטעות ולראות בכך זלזול בנקודת הראות של הקרבנות. ההפך הוא הנכון, כפי שהראתה התיאוריה הבתר־קולוניאלית, הטוענת כי יש לבחון את הנושא ההגמוני כדי לסלקו ממרכז השיח השליטי, ולאפשר מרחב לייצוג נאות של הנשלט. מבהינה היסטוריוגרפית, ובהתייחס לשאלת ההיקש מקולוניאליות, גישה זו מיתוספת לנקודת הראות של הקרבנות, שמיד לאחר מלחמת

32 לברדיקה מפורטת יותר ולהפניות ראו: Jürgen Zimmerer, *Von Windhuk nach Auschwitz? Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust* (Münster: LIT Verlag, 2011). לתקציר באנגלית ראו: Jürgen Zimmerer, “Colonialism and the Holocaust. Towards an Archaeology of Genocide”, in: A. Dirk Moses, (ed.), *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*, (New York: Berghahn, 2004), pp. 50-76; Jürgen Zimmerer, “The Birth of the ‘Ostland’ out of the Spirit of Colonialism: A Postcolonial Perspective on the Nazi Policy of Conquest and Extermination”, *Patterns of Prejudice* 39, 2 (2005), pp. 197-219; Jürgen Zimmerer, “The First Genocide of the Twentieth Century: The German War of Destruction in Southwest Africa (1904–1908) and the Global History of Genocide”, in: Doris L. Bergen (ed.), *Lessons and Legacies VIII: From Generation to Generation* (Evanston: Northwestern University Press, 2008), pp. 34–64.

העולם השנייה היו למעשה הראשונים שהעלו את שאלת הקשרים בין קולוניאליזם לפשעי הרייך השלישי. שנתיים בלבד אחרי סוף מלחמת העולם השנייה קבע האינטלקטואל האפריקני-אמריקני הדגול דו־בואה (Du Bois):

לא הייתה שום זוועה נאצית – מחנות ריכוז, הטלת מום ורצח סיטוניים, חילול נשים וחילול קודש נורא של הילדות – שהתרבות הנוצרית או אירופה לא יישמה זה מכבר נגד עמים צבעונים בכל חלקי העולם, בשם הגזע העליון שנולד לשלוט בעולם, ולשם ההגנה עליו.³³

שלוש שנים בלבד לאחר מכן הסיק איימה סור (Cesaire), האינטלקטואל הצרפתי-קריבי והתיאורטיקן של "נגריתוד" (negritude), כי מה שהופך את פשעי הנאצים לבלתי נסבלים כל כך, לפחות בעיני "המערב", "אינו עצם השפלתו של האדם, אלא הפשע כלפי האדם הלבן, השפלתו של האדם הלבן, והעובדה שהוא [היטלר] יישם באירופה נהלים קולוניאליסטיים שעד אז היו שמורים אך ורק לערבים של אלג'יריה, לקולים של הודו ולשחורים של אפריקה".³⁴ אלא שלא רק אינטלקטואלים שחורים זיהו את הממד הקולוניאלי של זוועות הנאצים; ידועה בכך גם חנה ארנדט (Arendt), שכללה את האימפריאליזם בספרה "יסודות הטוטליטריות" (Origins of Totalitarianism). גם אם יש ביקורת על תקפות מושג הטוטליטריות אצלה, הרי אבחנותיה בכל האמור במקורות האימפריאליים של פשעי הנאצים הן מופתיות. במובן זה ארנדט לא הייתה היחידה. רפאל למקין (Lemkin), עורך דין פולני־יהודי שפיתח את המושג רצח־עם (ג'נוסייד), היה חשוב לפחות כמו ארנדט בהיבט זה, וגם לדעתו לפשעי הנאצים היה אופי קולוניאלי, ולו חלקי. כבר ב־1944 קבע:

לג'נוסייד שני שלבים: האחד, הרס הדפוס הלאומי של הקבוצה המדוכאת; והשני, כפיית הדפוס הלאומי של המדכא. כפייה זו, בתורה, עשויה להתבצע כלפי האוכלוסייה המדוכאת, המורשית להישאר במקומה, או כלפי הטריטוריה לבדה, אחרי סילוק האוכלוסייה והקולוניזציה של השטח בידי בני הלאום המדכא עצמו.³⁵

לפיכך ספרו של למקין, "שלטון מדינות הציר באירופה הכבושה", אינו רק אחד המחקרים המוקדמים המעמיקים והרהוטים ביותר של מדיניות הכיבוש הגרמנית במזרח אירופה, אלא גם

33 מובא אצל: Robin Kelly, "Poetics of Anticolonialism", *Monthly Review* 51, 6 (1999), accessed August 29, 2012, <http://www.monthlyreview.org/1199kell.htm>.

34 Aime Cesaire, *Discours sur le colonialisme* (1950), quoted in: Andrew Zimmerman, *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany* (Chicago: University of Chicago Press, 2001), p. 246.

35 Raphael Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 1944), p. 79. ההדגשה הוספה.

היסוד האמפירי למושג רצח-עם, שכבר מתחילתו היה שזור במושג הקולוניאליזם, וקרבות השואה היו הראשונים שהצביעו על הבעייתיות שבמערכת יחסים זו.

אלא שכאן דרושים שני סייגים: ראשית, קולוניאליזם/אימפריאליזם הוא תחום נרחב מכדי שיהיה אפשר לטפל בו בהכללה. לכן האבחנות שלהלן יוגבלו ל"קולוניאליזם בנוסח המתיישב", דהיינו שלטון קולוניאלי המקושר ליישוב נרחב של אוכלוסייה זרה בשטח שנכבש או הושג לא מכבר. הסייג השני נוגע למה שעורכי כתב עת זה מתכוונים במונחים "הקשר" או "הבנה" של השואה. לצורך הדיון אשתמש ב"הבנה", לא באופן מטפיזי או טלאולוגי כלשהו, אלא בתור מילה נרדפת לתיאור של פשעי הרייך השלישי ולהסברתם.

למונח "הקשר" נודע תפקיד מרכזי בטיעון שלי, משום שהוא יכול להיתפס במובן של זמן ובמובן ארכיאולוגי (פוקו; Foucault). משמעו יכול להיות הן "רקע" לרייך השלישי הן משרים מוקדמים לפשעיו. "הקשר" עשוי גם לכלול מסגרות התייחסות הנוגעות הן למבצעי הפשעים הן למשקיפים מן הצד. מסגרות אלה שימשו את המעורבים במישרין בעברות ואת המשקיפים מן הצד בני התקופה והזמן שאחריה, שניסו להבין את פשעי הנאצים. משום כך המשימה היא פחות למצוא רצפים ישירים – אף שחלקם ניתנים לזיהוי, במיוחד כשהם כוללים מסלולים מוסדיים – ויותר לגשת לרייך השלישי, ובייחוד לפשעיו, מעמדה בתר-קולוניאלית. דומה כי גישה אחרונה זו היא הדרך הטובה ביותר להציע מסגרת תיאורטית שתסביר טוב יותר את פשעי הנאצים מנקודת ראות על-לאומית השוואתית וגנאלוגית, ואשר תאפשר לנו לראות קווי דמיון והבדלים.

אלימות קולוניאלית ותאוריה בתר-קולוניאלית

נקודות ראות בתר-קולוניאליות על הרייך השלישי יוצאות נשכרות מן השינויים והתמורות באופן שבו אנו מבינים את הקולוניאליזם. מאז התפנית בתר-קולוניאלית כבר איננו מגבילים את הקולוניאליזם ואת ההתנסות הקולוניאלית לשלטון ומנהל קולוניאליים רשמיים. נהפוך הוא, כעת אנו מקבלים את הקביעה שקולוניאליזם הוא דמיון ומפות נפשיות (mental maps) לא פחות משהוא פרקטיקות חברתיות. קולוניאליזם היה (ועודנו) לא רק שיטת שלטון, אלא גם מערכת יחסים כללית שמהותה כוח, מסגרת מנטלית המפיקה תועלת מן הבנייה של קבוצות חברתיות (כמו, למשל, מתיישב ומיושב) המנוגדות ניגוד בינרי. הניגודים הללו מונצחים בתהליך של "הפיכה לאחור", המייחס לשני הקולקטיבים מאפיינים מסוימים ומדגיש הבדל. מכל מקום, שתי הקבוצות לא רק נבנות כשונות, אלא שאחת מסומנת כנחותה. בתהליך זה, של הפיכת האחור לנחות, הדובר ההגמוני מאשש גם את זהותו שלו כניגודו של ה"נחות", ובכך הוא מעניק לגיטימציה לעמדת הכוח שלו, הנעלה יותר. פעולות אפיסטמולוגיות אלה מלוות את תהליך השעבוד הקולוניאלי, ולא זו בלבד אלא שמלכתחילה הן מאפשרות לו להתקיים; הן עצם תשתיתו של התהליך הקולוניאלי. הקולוניאליזם שואב לגיטימציה לא רק מאידאולוגיה, אלא גם ממפה נפשית בסיסית בהרבה, המושתתת על נחיתות (של המיושב) ועליונות (של המיישב), והמצדיקה התערבויות מהותיות בחיים החברתיים, המדיניים והכלכליים של הנחשבים "נחותים".

מבחינה היסטורית השקפה זו הייתה הן סמן מרכזי של אפיסטמולוגיה אירופית הן הגורם לצורות של ניצול חוקי וכלכלי. העבדות היא אחת הדוגמאות הקיצוניות ביותר לכך. תחילה סומנו אפריקנים כ"נחותים" או אף "לא אנושיים", ואחר כך ראו בהם סחורה ותו לאו, ומיליונים מהם נמכרו לכלכלות מטעים אירופיות ביבשות אמריקה. דוגמה נוספת היא השמדתם של עמים שלמים בחסות הקולוניאליזם, ובהם הטסמנים (Tasmanians) הילידים, או שבטי ההרורו (Herero) והנאמה (Nama) בדרום מערב אפריקה הגרמנית. השמדה זו הוצדקה לעתים קרובות בטיעון שהיא מחיר שווה לשלמו, או נתפסה כחלק בלתי נמנע מתהליך המודרניזציה. בתיאור הגרמני הפופולרי ביותר של רצח העם של בני הרורו, שבמהלכו הושמדו עד 80% מבני עם זה במה שהיום הוא נמיביה, הדובר מנמק את החורבן כך:

המוות הגיע לשחורים האלה, חי אדם ואל, לא מפני שהרגו 200 איכרים ולא מפני שמרדו בנו, אלא מפני שמעולם לא בנו בתים ולא חפרו בארות... אלוהים הניח לנו לנצח כאן מפני שאנו הנעלים יותר, המתקדמים יותר (Die Edleren und Vorwärtsstrebenden)³⁶.

שורשה של עמדה זו היה טמון בחשיבה האירופית המודרנית על אודות הזמן. על פי נקודת ראות זו הזמן הוא תופעה קווית הנעה בלא הרף לקראת קדמה. האירופים חשבו שהם נעלים, ומאחר שכך סברו שהתפתחותם מופתית. מנקודת ראות טלאולוגית זו על ההיסטוריה, כשמקומה של אירופה בשיא ההתפתחות והקדמה, נראה אך הגיוני שתרכיבות וקבוצות חברתיות אחרות ילכו בעקבותיה. בזמן ובחברות שבהם טרם התנפצה האמונה בקדמה (כפי שיקרה במאה העשרים) הייתה משמעות הדבר שצריך "לתרבת" עמים "נחשלים" – בשכנוע אם אפשר, ובכוח בעת הצורך. התברר כי הקבוצות שהתנגדו לקולוניזציה האירופית באמצעות דחיית ערכים של המיישבים, כגון את הנצרות או את ההכללה במערכת הכלכלית הקפיטליסטית המתהווה (הן כעובדים הן כצרכנים), אינן ניתנות לתרבות ולפיכך היה צריך להשאירן מאחור, במצבן ה"פרימיטיבי". עם הזמן הן פשוט ייעלמו, או כך לפחות האמינו אירופים רבים. אך כפסע מפריד בין נקודת ראות אידאולוגית זו לבין המסקנה שאת הקבוצות ש"הוכחו" כלא מתאימות ל"תרבות" אפשר גם להשמיד. בעיני המתיישבים עמדו קבוצות אלה בדרכה של הקדמה וממילא יאבדו. מנקודת הראות של המיישבים נראה שהם פשוט האיכו תהליך בלתי נמנע וכך התירה מסגרת מנטלית זו את ההשמדה המלאה או החלקית של עמים ילידים. עובדה זו הפכה רלוונטית במיוחד במושבות מתיישבים, שזרם גדול של אירופים נהר אליהן ועורר תחרות על אדמה ועל משאבים אחרים. המיזוג בין חשיבה גזענית על בסיס ביולוגי לבין מושג הקדמה האנושית הכללית (על-פי הדגם האירופי) עודד את התפתחותה של תכנית אידאולוגית שהתירה הרס של קבוצות אחרות, ולא זו

36 Gustav Frenssen, *Peter Moors Fahrt nach Südwest. Ein Feldzugsbericht* (Berlin: G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung, 1906), p. 200 הספר נדפס במהדורות רבות והיה ספר הנוער הפופולרי ביותר בגרמניה לפני 1945 – בטיולי מחנאות של תנועת הנוער ההיטלראי נהגו לעתים קרובות לקרוא מתוכו.

בלבד אלא אף תבעה את חורבנן בשם טובת הכלל ועל בסיס סמנים גזעיים. ואז בא הדרוויניזם החברתי והוסיף את רעיון המאבק התמידי של קבוצות ביולוגיות – דהיינו קבוצות גזע – ואת הישרדות הכשירות שבהן.

להבדיל מהבינריזם הדתי שהשפיע על שלבים מוקדמים יותר של ההתפשטות האירופית, כאן לא יכלה הקבוצה שהפכה למטרה לשנות את סימני הגזע שלה. "עובד אלילים" יכול היה (להלכה) להמיר את דתו; לעומתו "נחותים מבחינה גזעית" לא יכלו לשנות את סימני הגזע שלהם; אלה הוגדרו יותר ויותר באופן ביולוגי. כך נבנה במושבות "אחר מוחלט" מוקצן ומוגדר על-פי גזע, שנתפס כנוגד את הזהות האירופית.

הרייך השלישי מנקודת ראות בתר־קולוניאלית

תאוריה בתר־קולוניאלית והיסטוריה קולוניאלית יכולות להועיל במובנים אחדים להבנת הרייך השלישי והמדיניות הרצחנית שלו. אין ספק שהאידיאולוגיה הנאצית נבנתה על ניגודים בינריים בין גרמנים לבין כמה קבוצות אחרות, למשל פולנים ורוסים. אחזור בהקדם לאנטי־יהדות ולאנטי־שמיות. התת־אדם (Untermensch) הסלאבי היה ניגודו של גזע האדונים (Herrenrasse) הגרמני. הדיכוטומיה הגרמנית־סלאבית נוצרה במהלך מאות שנים של חילופין קרובים בין חברי שתי הקבוצות בשטחי הגבול של מזרח גרמניה, מערב פולין ומערב רוסיה. הגרמנים, באמצעות הדגשת שונותם מהפולנים, חיזקו את זהותם הגרמנית השבירה ורבים מהם דמינו יותר ויותר את ה"מזרח" כמרחב אימפריאלי – ספר קולוניאלי עם גבולות מדומיינים שנמתחו הרחק אל תוך מזרח אירופה. במלחמת העולם הראשונה, כשנקרתה ההודמנות לידי גרמניה, היא כבשה שטחים עצומים והקימה משטר קולוניאלי במהלך הכיבוש הצבאי של ה"Ober Ost". במובנים רבים היה למשטר זה דמיון לכמה מהמאפיינים המרכזיים של ההתנסות והאפיסטמולוגיה הקולוניאליות הגרמניות והאירופיות.

במלחמת העולם השנייה עשו הגרמנים ניסיון נוסף להקים אימפריה: הם פלשו אל פולין ב־1939 ואל ברית המועצות ב־1941, בניסיון להשיג מרחב על בסיס גזע (Lebensraum) – אידיאולוגיה שהייתה קולוניאלית במובהק, שהדגישה גזע ומרחב, ושהשליטה במרחב הייתה מושתתת בה על היררכיות על בסיס גזע. מתיישבים גרמנים היו אמורים לאכלס את השטחים שעתה זה נכבשו, והאוכלוסייה הסלאבית סומנה כנחותה מבחינה גזעית, כמי שתהיה – לכל היותר – משועבדת למעמד קולוניאלי. כדי לבצע זאת מונה הימלר באוקטובר 1939 ל"נציב הרייך לגיבוש הזהות הלאומית הגרמנית", וכעבור כשנתיים ניסח זאת היטלר במונחים בוטים להפליא:

העמים הסלאביים... לא נועדו לחיים משלהם... הטריטוריה הרוסית היא הודו שלנו, וממש כשם שהאנגלים שולטים בהודו באמצעות קומץ אנשים, כך נשלוט גם אנו בטריטוריה קולוניאלית זו. אנו נספק לאוקראינים מטפחות ראש,

שרשראות חרוזי זכוכית כעדיים וכל דבר אחר שעמים קולוניאליים מחבבים...
העם הגרמני יצמח אל תוך טריטוריה זו.³⁷

וכך אנו רואים שהסלאבים נידונו להרג או לטיהור כדי לפנות מקום למתיישבים גרמנים. ב"תכנית הרעב" משנת 1941 וב"תכנית הכללית למזרח" הכינו מומחים גרמנים, אנשי ס"ס ואזרחים כאחד, פקודות לרצח בהרעבה ולסילוקם (למוות) לסיביר של עד 60 מיליוני פולנים, רוסים, אוקראינים וקבוצות אחרות שנמצאו נחותות. היתר יורשו להישאר מאחור, כ"ילידים", ולשרת את גזע האדונים הגרמני החדש. לדברי בורמן (Borman):

היטלר אמר כי הסלאבים צריכים לעבוד בשבילנו. ואם לא נצטרך אותם, הם רשאים למות... הפוריות הסלאבית איננה רצויה. הם יכולים להשתמש באמצעי מניעה או לסיים הריונות בהפלות, וכל המרבה הרי זה משוכת. חינוך הוא מסוכן. די להם אם ידעו לספור עד 100. לכל היותר ניתן להסכים לחינוך המפיק משרתות טובות... במונחים של מזון הם יקבלו רק את המינימום הדרוש (das Notwendigste). אנו האדונים, אנו במקום הראשון.³⁸

עליונות, אדנות ואילוץ של קבוצות אחרות לעבוד לתועלתו של מרכז כלכלי, מדיני וחברתי מרוחק – כל אלה הם קולוניאליזם מובהק.

ה"מזרח" דומיין כבר זמן רב כספר קולוניאלי ועמד להיות מאורגן מחדש על-פי הפנטזיות המנהליות הגרמניות, ממש כשם שהמפה המנטלית של אפריקה, ומה שכונה "העולם החדש", נוצרו על-פי הדמיון האירופי ולאחר מכן יושבו. בצפון אמריקה ובדרומה, באוסטרליה ובחלקים מאפריקה דומיינו הטריטוריות שאך "התגלו" כ"ארצות ריקות" ("terra nullius") שניתן לעצבן מחדש לרצונם של אדוניהן החדשים, אולם איש לא היה יכול להכחיש שהמזרח היה מאוכלס בצפיפות. ברם, האידאולוגיה הגזענית הרדיקלית הנאצית התירה את היישוב מחדש של מיליונים, במודע, ולשם כך היא סימנה אותם כנחותים וכאבן נגף בפני האוטופיה הנאצית החדשה. הבנת המפה הנפשית הקולוניאלית של הפולשים הגרמנים מסייעת להבין מדוע "גרמנים רגילים" רבים כל כך השתתפו מרצון במדיניות הרצחנית של משטרם. ההשתתפות במיזם שבסופו של דבר הוא קולוניאלי לא נראתה מפקפקת מבחינה מוסרית או ייחודית לאידאולוגיה הנאצית. אחרי הכול, הקולוניאליזם נחשב לזכותן של המעצמות האירופיות ולסמן למודרניות ולחזוק.

Adolf Hitler, 17.9.41, in: Adolf Hitler, *Monologe im Führerhauptquartier*, (Werner Jochermann ed. And annotated, Hamburg: Knaus, 1980), pp. 60-64

Ernst Piper and Alfred Rosenberg. *Hitlers Chefideologie* (München: Blessing, 2005), מובא אצלי; p. 529

אנטישמיות, בתר־קולוניאליזם והשואה

הקשר בין הקולוניאליזם לבין העמדה הנאצית כלפי ה"מזרח" ברור אפוא לעין, אולם מערכת היחסים בין הקולוניאליזם לבין השואה מורכבת יותר. בהלך הרוח הגרמני, הגזעני באופיו, יוחס ליהודים מעמד מיוחד. רגשות אנטי־יהודיים בני מאות שנים מוזגו עם תפיסות גזע ביולוגיות והולידו את האנטישמיות המודרנית. בתהליך מורכב של הפיכה לאחר, נעשו היהודים להתגלמות היבטיה השלייים של המודרניות, ובמסגרתם ראו הנאצים ביהודים ספסרים. מאחר שמודרניות זו הייתה בין־לאומית, כמו החברה הקפיטליסטית והתגובה הבולשביקית עליה, גם הסכנה הנובעת לכאורה מן היהודים הייתה בין־לאומית. וכך, האמונה בדבר קיומה של מזימה יהודית עולמית נראתה מתקבלת על הדעת. הרעיון של קנוניה עולמית אין לו אח ורע בגזענות הקולוניאלית, ולפיכך הוא גרם שיהודים יראו, במיוחד בעיני האנטישמים, מסוכנים. את רגשות האנטישמיות העצימה עוד יותר התפיסה שהיהודים ערמומיים, אכזריים ובלתי מוסריים במיוחד. התפיסה לא הייתה שהיהודים הם "פרימיטיביים" או "בלתי מתורבתים" (לפחות לא היהודים המתבוללים בגרמניה). נהפוך הוא, היהודים קושרו עם תרבות, אבל כזאת שהנאצים בוו לה. ההבחנה הגרמנית בין "תרבות" (Kultur) ל"ציוויליזציה" (Zivilisation) גרסה שרק העם הגרמני חונן בזו הראשונה, ואילו העמדות והגיגונים השטחיים של הציוויליזציה, המושפעים מהליברליזם ומהקפיטליזם המערביים, יוחסו לארצות אירופיות אחרות.

התיאוריה הבתר־קולוניאלית תרמה להבנת התהליך המורכב של התגבשות הזהות וקשרי הגומלין בין בניית האתר לבין בניית העצמי. החלה של תובנה בתר־קולוניאלית על אנטישמיות גרמנית מאפשר להבין טוב יותר את סוד קסמה. עצם תיאור היהודים כבלתי מוסריים גרם לגרמנים "להיעשות" מוסריים; תיאורם כאכזריים גרם לגרמנים "להיעשות" מהימנים וישרים. הדימוי של היהודי האנוכי והאינדיבידואליסטי ייצב את התפיסה העצמית הגרמנית של נאמנות, לפחות לקהילת הלאום ("Völkisch") שלהם. בתהליך יצירת האחר, הדומה לתהליכים שהתיאוריה הבתר־קולוניאלית זיהתה כפעולה אפיסטמולוגית מרכזית האופיינית לחברות קולוניאליות, בנו האנטישמים עצמי גרמני שנתפס כאידאלי. בעיני האנטישמים הפכו היהודים ל"אחר המוחלט", ועקב כך דומה היה שהקיום הגרמני והקיום היהודי מנוגדים זה לזה.

לאמונה בסכנה הטמונה בחוץ ובעורמה היהודיים, הנלווית לסטריאוטיפים, אין מקבילה בגזענות הקולוניאלית או האנטי־סלאבית. התנגדות אפריקנית ממשית, ולעתים גם מוצלחת, שקראה שוב ושוב תיגר על שלטון קולוניאלי, יוחסה לחוֹזקו ה"פראי" או ה"ברברי" של האפריקני, שעליו היה צריך להגיב ב"כוח ברוטלי" (פון טרותה [Trotha]). היא מעולם לא התפתחה לתיאוריה של עליונותה של ההתנגדות האפריקנית, אלא יוחסה בסך הכול לחלק מ"הטבע" האפריקני.

ברם, ההתרחשות בעת ובעונה אחת של רצח יהדות אירופה ומלחמת השמדת העמים הסלאביים בברית המועצות, בולטת מכדי שתהיה מקרית. גישה בתר־קולוניאלית מציעה הסבר לכך באמצעות הרחבת הפרשנות המהותית של גזענות - מפרשנות הבוחנת אך ורק את טבעם של קרבנות אותה גזענות, לפרשנות הבוחנת את התפקיד שהגזענות ממלאת בחברה (המבצעת את מעשי העברה). ברור שבכך מוקד הניתוח עובר מן הקבוצה המסומנת מבחינה גזעית (היהודים)

לקבוצה המסמנת (הנאצים/גרמנים). ייתכן שלגזענות האנטי-סלאבית ולאנטישמיות לא היה מקור משותף, אבל שתיהן מילאו תפקיד דומה מאוד: הן איששו וחזקו תפיסה עצמית גרמנית שבירה ונטולת ביטחון. שתיהן איששו את אמונת הנאצים בזמנים של טראומה ומשברים – במעמדם כבני גזע אדונים. שתיהן העניקו לגיטימציה לשלילת זכויות האזרח, לרדיפה ולרצח. הואיל והסכנה לכאורה שנתפסה באמצעות האנטישמיות לא הייתה מקומית, אלא התבססה על קנוניה עולמית, היה צריך לצוד את היהודים ולהשמידם בכל מקום. במובן זה הגזענות האנטי-סלאבית דמתה יותר לגזענות קולוניאלית מסורתית, שהצדיקה ניצול וכיבוש אירופיים. הדוגמה של נישואים מעורבים ממחישה את העובדה ששאנטישמיות, גזענות אנטי-סלאבית וגזענות קולוניאלית בנויות על היגיון דומה, ולא זו בלבד אלא שהן גם מביאות לידי פרקטיקת הפרדה דומה.

תיאורטיקנים בתר-קולוניאליים טענו כי תרבויות הן יצירי כלאיים המבוססים על חילופין ומגע. אין בנמצא "תרבויות" טהורות. לפיכך, במערכת פוליטית המבוססת על הפרדת "גזעים" היה צורך גדול שבעתיים לחזק את "קו הצבע" שנבנה. משום כך, לקולוניאליזם מסורת ארוכה של חוקים האוסרים נישואים מעורבים. ממש כשם שבגרמניה הנאצית נאסר מגע מיני בין גרמנים לסלאבים ובין גרמנים ליהודים, כך, למשל, נלוותה למגע כזה סטיגמה גם בשלטון הקולוניאלי הגרמני בדרום-מערב אפריקה (ב-1904 נחקק שם חוק שאסר נישואים מעורבים וביטל נישואים קיימים כאלה). את הסיבות לכך ניסח מיסיונר בדו"ח שכתב לממשלה כדלקמן: "נישואים מעורבים אינם רק לא רצויים, אלא ממש בלתי מוסריים ומהווים סטירת לחי לגרמניות... נישואים מעורבים הם חטא כלפי התודעה הגזעית (Versündigung am Rassenbewusstsein)".³⁹ בימי הרייך השלישי כונה חטא זה בשם "זיהום הגזע" (Rassenschande).

"השיוך הגזעי" נקבע על-פי אבותיו של אדם. בשנת 1909 פסק בית המשפט העליון בדרום מערב אפריקה הגרמנית כי יליד הוא כל מי "שניתן להתחקות אחר אילן היוחסין שלו עד ליליד, מצד האם או מצד האב". על-פי היגיון זה מצאה עצמה הממשלה ניצבת לפתע בפני "בני כלאיים", "ילידים לרביע" וכיוצא באלה. הקו שנקטה קבע כי טיפה אחת של "דם ילידי" מספיקה כדי לסמן אדם כ"יליד", קביעה שנודעות לה השלכות חוקיות וחברתיות חמורות בחברה שבה התקיימה הפרדה גזעית ואשר היו לה גם מערכות משפטיות נפרדות ל"לבנים" ו"שחורים". אפשר להמשיך עוד ועוד, אבל דוגמאות לעיל מספיקות כדי להראות כיצד כל זה השתקף באפליה החוקית בגרמניה הנאצית במסמכים כגון "חוקי נירנברג" הידועים לשמצה.

האנטישמיות הנאצית הייתה עוד מקרה של "הפיכה לאחור" והייתה טיפוסית לדמיון הקולוניאלי המודרני האירופי, גם אם דמיון מסוג רדיקלי. ברם, למרות כל ההבדלים בין אנטישמיות, אנטי-סלאביות וגזענות קולוניאלית, מילאו קטגוריות אלה של "אחרות" בתוך מדינת הגזע

39 Bemerkungen über Mischehen und Mischlinge aus der Praxis für die Praxis, Missionar .Wandres [copy; undated], National Archives Windhoek, Namibia, NAW F.IV.R.1., 143b-145b

הגרמנית תפקיד דומה: הן ביססו ואכפו את החלוקה הגזעית הבסיסית, ובכך הצדיקו אפליה וניצול, ובה בעת ייצבו את הזהות הלאומית הגרמנית. עד עתה התמקד המחקר ברובו בצורות מבודדות של גזענות ואנטישמיות. התיאוריה הבריתית-קולוניאלית מאפשרת נקודת ראות כוללת וכללית יותר המצביעה על תפקידן של הגזענות והאנטישמיות בהתהוות הזהות הגרמנית בתקופה האימפריאלית. מתוך כך מתאפשרות השוואה וגישה גנאלוגית, בלי להשוות בין תופעות שהן שונות זו מזו מבחינה היסטורית.

רצח עם קולוניאלי והיסטוריה גרמנית

הדיון לעיל בנושאים מעורבים חשף את חשיבותה של ההיסטוריה הקולוניאלית הגרמנית. חשיבותה מומחשת טוב יותר באמצעות מקרה רצח העם הראשון במאה העשרים – רצח שבטי ההררו והנאמה בדרום מערב אפריקה הגרמנית בין 1904 ל-1908. שאלת רצח העם הקולוניאלי בתהליך הקולוניאליזם בנוסח המתיישבים נידונה כעת ברבות ממושבות המתיישבים לשעבר כגון אוסטרליה, קנדה וארצות הברית, אלא שתשומת הלב הפומבית ביותר הוקדשה למקרה הגרמני. נציגיהם של בני ההררו תבעו זה מכבר התנצלות גרמנית רשמית ופיצויים, אולם רק ב-2004, בשנת המאה למלחמה, נענתה הממשלה הגרמנית (ולו חלקית) לדרישה זו; היא התנצלה על רצח העם ובכך הכירה בראיות ההיסטוריות. ראיות אלה אינן מותירות ספק שבין 1904 ל-1908 ניהל הצבא הקולוניאלי הגרמני מלחמת השמדה נגד בני ההררו והנאמה, דחק אותם אל המדבר, שם מתו באלפיהם, וכלא רבים אחרים במחנות ריכוז (כפי שכונו המחנות הללו באותה עת). מחנות אלה סיפקו עובדי כפייה לצבא, לממשלות ולעסקים גרמניים, ואף שלא התנהל בהם הרג שיטתי, לפחות בשניים מהם היה רצח המוני באמצעות הזנחה מכוונת. עם ביטול המחנות נערך רישום של הניצולים, חופש התנועה שלהם נלקח מהם והם אולצו לעבוד בשביל מתיישבים לבנים ובתי העסק שלהם. כן נאכפה הפרדה גזעית, נאסרו נישואים מעורבים וכל יחסי המין בין אירופים לאפריקנים הוכתמו בסטיגמה (וכפי שצוין לעיל נקצב להם עונש בחוק).

מסקנות

רק דור אחד בקירוב מפריד בין רצח העם של בני ההררו והנאמה לבין השואה והפשעים שהתרחשו במהלך מלחמת ההשמדה במזרח אירופה. כאן נדרש הסבר לעובדה, שפעמיים במשך ארבעים שנה ניסו הגרמנים ליצור מדינת גזע והתכוונו לנהל אותה על בסיס קטגוריות גזעיות (נתפסות). שאיפתם למדינת גזע הייתה כרוכה בטיהור אתני וברצח-עם והתרחשה בהקשר של בניית אימפריה. הישנותה של פוליטיקה אתנית כמעט בתוך פרק חיים של דור אחד, מרמזת על קשר עמוק יותר בין רעיונות הגזע למושג "המרחב" בהיסטוריה הגרמנית. הרעיון להקים מדינת גזע – לארגן מרחב על בסיס גזע, לא היה ייחודי לרייך השלישי; ביורוקרטים ואנשי צבא גרמנים כבר ערכו ניסויים בתחום זה קודם לכן, בדרום-מערב אפריקה הגרמנית. השאלות עד כמה היווה רצח העם של בני ההררו והנאמה דגם למדיניות הנאצית ואם שתי ההמחשות ההיסטוריות היו תוצאה של מבנים עמוקים יותר בחברה הגרמנית, עדיין נתונות לוויכוח. עם זאת ברור שכל עיסוק

ברצח־עם בהיסטוריה הגרמנית חייב לתת את הדעת לא רק על השואה ומלחמת ההשמדה, אלא גם על מדינת הגזע הקולוניאלית.

התיאוריה הבתר־קולוניאלית מציעה גישה כזאת, החשובה לא רק להיסטוריה אלא גם למניעה. אם מאמינים שניתוח דוגמאות היסטוריות של אלימות המונית יכול להביא לידי מניעה, נדרשת גישה תיאורטית ומתודולוגית שתהיה כוללנית ולא מקוטעת ותאפשר להבין את השואה בתוך היסטוריה עולמית של אלימות המונית. אם לא כן, אנו מדירים את רצח העם המסוים, שרבים רואים כאב־הטיפוס ואשר הביא מלכתחילה להתפתחותו של מושג רצח העם ולקבלתו.

הקולוניאליזם הנאצי והשואה: חיבורים שלא יינתקו

שלי ברנובסקי

לאחרונה נעשה מאמץ לבחון מחדש את ההיסטוריה הגרמנית כהיסטוריה של אימפריה ואימפריאליזם. מאמץ זה הוא אחת המגמות הנלוות להחייאתן של היסטוריות אימפריאליות אירופיות⁴⁰ ולספקנות המובלעת כלפי "יחידאיותה" של השואה, כפי שניתן למצוא אותה בספרות ההשוואתית העשירה על הג'נוסייד. למעשה, אפשר לטעון בקלות שהיה ראוי לנקוט זה מכבר גישה זו, הואיל וההיסטוריה של גרמניה חובקת שלוש אימפריות: האימפריה הרומית הקדושה, האימפריה השנייה (הקיסרות הגרמנית - Kaiserreich), וזו הנודעת לשמצה מכולן, - הרייך השלישי (אפילו רפובליקת ויימר [Weimar] שימרה את השם הרשמי, Deutsches Reich). יתר על כן, התחרות האימפריאלית שאפיינה את היריבויות הפנים-אירופיות בין המעצמות בשליש האחרון של המאה התשע עשרה בעת שהושג האיחוד הגרמני "הראשון", היא שהגדירה את האימפריה השנייה עד לגויעתה בסוף מלחמת העולם הראשונה. ישות מדינית גרמנית, שתכלול את כל הגרמנים ברחבי אירופה, תפסה מקום בולט בשאיפותיהם של לאומנים בורגנים, שביקשו להסתמך על האיחוד "הלא שלם" משנת 1871, כתרופת הנגד לפילוג מבית ולסכנות מחוץ. למעשה, בקרב קבוצות הלחץ המרובות שהתהוו, במיוחד בשנות התשעים של המאה התשע עשרה, התשוקה לאימפריה יבשתית וימית כאחת הפכה לרכיב חיוני לחישול העוצמה הגרמנית מחוץ לגרמניה והאחדות הלאומית מבית. עובדה זו תרמה למדיניות החוץ האקראית והלא עקיבה של התקופה הווילהלמנית, שמילאה תפקיד מרכזי בתהליך שבו מעצמות עוינות "כיתרו" את גרמניה. העוינות כלפי יהודים ומיעוטים אחרים, בייחוד באזורי הגבול של גרמניה, אמנם החווירה בהשוואה לעוינותו של הרייך השלישי, ובכל זאת ביטאה את חוסר הביטחון של הזהות הלאומית הגרמנית בתקופה של תחרות אימפריאליסטית עולמית, כאשר לאומנים ואימפריאליסטים גרמנים חששו שאי-היכולת להשיג אימפריה גדולה יותר משמעה סופה של גרמניה (finis Germaniae). למרות המהפכה של 1918, שהפכה את גרמניה ממונרכיה תחוקתית למחצה לרפובליקה, הלחלו שאיפות אימפריאליות לוויכוחים מדיניים מבית. "ניצחונות" גרמניים בשטח, מלחמת המאסף של גנרל פאול פון לטוב פורבק (von Lettow Vorbeck) במזרח אפריקה, וההישגים

40 כפי שמראים Frederick Cooper and Ann Laura Stoler, *Tensions of Empire: Colonial Cultures in* (a Bourgeois World) (Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 1997).

שצברה גרמניה במזרח אירופה בעקבות חתימת הסכם ברסט ליטובסק (Brest-Litovsk) עם ברית המועצות, סתרו לכאורה את המציאות של קריסה צבאית. מסעות הצלב שניהלו גדודי הפרייקור (Freikorps) באזור הבלטי נגד הבולשביזם, תחילה בתמיכתן המלאה של מדינות ההסכמה ושל הממשלה הזמנית, שימרו את החלומות על כיבוש והתיישבות. לפיכך חוזה ורסאי, ששלל מגרמניה את מושבותיה שמעבר לים, החזיר את אלזאס ולורן לצרפת, את שלזיה הצפונית לדנמרק וחלק ניכר משטחי פרוסיה לפולין, עורר טינה נרחבת מעל ומעבר לפילוגים המדיניים והחברתיים העמוקים בגרמניה. אף שנקל להפריז בחשיבות שייחסו הגרמנים לאימפריה שמעבר לים לפני מלחמת העולם הראשונה, הרי הראיה העקיפה לאבדן זה – חיילי מושבות שהציבו הצרפתים בחבל הריין הכבוש – המחישה במשנה תוקף את תום מעמדה של גרמניה כמעצמה ושל מורשת ההתנסות הקולוניאלית הקודמת שלה.

הפחדים מפני נישואים מעורבים – שורש החקיקה שהוחלה במושבות הגרמניות בדרום מערב אפריקה לפני מלחמת העולם הראשונה – חדרו כעת למטרופולין באמצעות דימויים גרפיים של חיילים אפריקנים משחרים לטרף האונסים נשים גרמניות; צאצאיהם של יחסים בין-גזעיים, אף שהפריזו בשכיחותם, ייצגו את היפוך ההייררכיות ה"טבעיות" של לבן מעל שחור. הפנטזיות הקולוניאליות נמשכו בתקופת ויימר, כפי שמעידה פעילותם הנמרצת של פקידים וקציני צבא קולוניאליים לשעבר, אבל לעומת המיקודים הדואליים והלא פתורים של הקיסרות הגרמנית, התרחש כעת שינוי מורגש במגמה שהדגיש את שיקומה והרחבתה של העוצמה הגרמנית במזרח המזרח אמנם תפס מאז ומתמיד מקום בולט בסדר היום של קבוצות הלחץ הלאומניות הקיצוניות, כמו הליגה הפן-גרמנית ואגודת מחוזות המזרח (Deutscher Ostmarkenverein), אבל תשומת הלב שניתנה למצוקתם של הגרמנים האתניים ש"נתקעו" באומות החדשות במזרח אירופה, במרכזה ובדרום מזרחה, או הפכו לקרבנות המהפכה הבולשביקית, שיוותה למזרח דחיפות חדשה ומחודשת. יתר על כן, חולשתן ואי-יציבותן של האומות החדשות הללו הציעו הזדמנות גדולה וקרובה יותר. ולבסוף, השטחים שהיו לפני שטחי הגבול של האימפריות הרוסית והאוסטרו-הונגרית, הציעו מרחב להתיישבות גרמנית, חומרי גלם ואדמות חקלאיות עשירות, שיבטיחו את שגשוגו הביולוגי והכלכלי של העם (ה-Volk).

הגרסה הנאצית לאימפריאליזם דמתה לפנטזיות הקולוניאליסטיות של הימין הקיצוני שלפני המלחמה, כמו גם למטרות המלחמה של הממשלה האימפריאלית ולפרקטיקות הכיבוש הגרמניות במזרח בין 1915 ל-1918; עם זאת הביקורת הייתה בבירור כלפי הקיסרות הגרמנית. בעיני היטלר, שדגמי החיקוי שלו נעו מן האימפריה הרומית ועד לשלטון העקיף של הבריטים בהודו ולכיבוש האירופי של צפון אמריקה, האימפריאליזם של התקופה הווילהלמינית התמקד יתר על המידה במטרות המסחריות של האימפריאליזם והקולוניאליזם. הוא התעלם ממה שבעיניו היה יסוד מהותי: הטיהור הגזעי והישרדותו הביולוגית של הפולק, שאותם אפשר יהיה להבטיח רק על חשבון פולין ורוסיה. היטלר בשום פנים לא שלל את השבת מושבותיה של גרמניה מלפני המלחמה, או אימפריה ימית מורחבת, בייחוד אימפריה מרכז אפריקנית שתשתרע מהאוקיינוס האטלנטי עד לאוקיינוס ההודי. אבל להשקפתו, חזון כזה יהיה אפשר לממש רק לכשגרמניה תהיה

מבוססת מבחינה כלכלית וגזעית באירופה, כאשר לא יאיים עליה שום יריב מן היבשת עצמה. את השיטות ששימשו להשגת מרחב המחיה במזרח, יהיה אפשר להפעיל בלי להזדקק להעמדת פנים של "משימה שמטרתה לתרבת".

העיסוק הכפייתי של הנציונל-סוציאליזם ב"מרחב מחיה", ושאיפתו לארגן מחדש את אירופה על-פי התכונות האתנוגרפיים והגזעיים שלו עצמו, שיקפו בבסיסם חזונות של טריטוריה "בתולית" הממתינה לבואה של ציוויליזציה עליונה. בייחוד בפולין ובברית המועצות עסק המשטר הנאצי בניצול חסר רחמים של כוח עבודה, אדמה חקלאית פורייה ומשאבי טבע, ובציפייה לחסל אוכלוסיות מקומיות. משטר זה שאף ליצור יישובים גרמניים משגשגים, שמשמעם יהיה בהכרח גירוש וחיסול של "גזעים נחותים יותר", ולעתים קרובות נאלץ בלית ברירה להשתמש במשתפי פעולה מקומיים, בייחוד לשם איסוף יהודים והוצאתם להורג.

אבל רכישת בעלי ברית הייתה שיקול משני לכל היותר. היו מקומות שבהם גרמניה הנאצית לא יכלה לאכוף את רצונה אכיפה מוחלטת במגציה עם בעלות בריתה כגון רומניה והונגריה, או אף בתור כובשת במדינות כבושות. יתרה מזו, השימוש במתווכים, בייחוד מתוך הביורוקרטיה והמשטרה בצרפת, הולנד, דנמרק ונורווגיה, היה הכרחי כדי לצמצם את הפריסה של אנשי סגל גרמנים. ולמרות ההבדלים בין הכיבוש הגרמני במזרח אירופה לכיבוש הגרמני במערבה, יש ממש בטענתו של איימה סזר (Césaire) שהמשטרים של השלטון הקולוניאלי הנאצי נהגו על-פי הפרקטיקות הברבריות של הקולוניאליזם האירופי ושעתקו את מה שהאירופים עשו לערבים, לאפריקנים או להודים.⁴¹ לדברי יורגן צימרר (Zimmerer), הנאציזם בהחלט השתמש במורשת הקולוניאליזם הגרמני שקדמה למלחמה וגם אם הוא מדגיש יתר על המידה את הזיקות בין הקולוניאליזם הגרמני באפריקה לבין הנאצי במזרח, הרי הדגשת התקנות הביורוקרטיות הפולשניות, המעקב אחר העמים המיושבים וההפרדה הגזעית הנוקשה, שאפיינו את הקולוניאליזם בדרום מערב אפריקה, סיפקה מצע של התנסויות שיהיה אפשר ליישמן מאוחר יותר, גם אם היומה הנאצית כוונה כלפי מטרות אחרות.⁴²

Aimé Césaire, "Discourse on Colonialism", in: Bart Moore-Gilbert, Gareth Stanton, and Willy Maley (eds.), *Postcolonial Criticism* (London and New York: Longman, 1997), pp. 74-77.

Jürgen Zimmerer, "Colonialism and the Holocaust: Towards an Archeology of Genocide", in: A. Dirk Moses (ed.), *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History* (New York and Oxford: Berghahn, 2004), pp. 49-76; Id., "Holocaust und Kolonialismus: Beitrag zu einer Archäologie des genozidalen Gedankens", 51 *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* (2003), 1098-1119. ; Id., "Die Geburt des 'Ostlandes' aus dem Geiste des Kolonialismus: Die nationalsozialistische Eroberungs- und Beherrschungspolitik in (post-)kolonialer Perspektive", *Sozial. Geschichte: Zeitschrift für historische Analyse des 20. und 21. Jahrhunderts* 19, 1 (2004) 1-19; Robert Gerwarth and Stephan Malinowski, "Der Holocaust als 'kolonial Genozid'?", *Geschichte und Gesellschaft* 22 (2007), pp. 439-466. Robert Gerwarth and Stephan Malinowski, "Beitrag zu

וכפי שהציעו לא מכבר סבסטיאן קונרד (Conrad) ואנדרו צימרמן (Zimmerman), הקיסרות הגרמנית (Kaiserreich) איגדה יחד פולנים ואפריקנים בפרקטיקות קולוניאליות ובסטרטגיאותיים גזעיים משותפים, בין עליידי שימוש בפולנים כעובדים חקלאיים עונתיים, בין עליידי אילוף פועלים אפריקנים לגדל כותנה בטוגו ובמזרח אפריקה הגרמנית.⁴³ תכניות המודרניזציה האכזריות של הכיבוש הגרמני במזרח במלחמת העולם הראשונה העמיקו עוד יותר דימויים גזעניים של פולנים ורוסים, שמהם הרייך השלישי ניזון.⁴⁴ המציאויות בתקופה שבין המלחמות העבירו אולי את תשומת הלב הגרמנית אחת ולתמיד למזרח האירופי, אבל הפרקטיקות הגרמניות נבעו ממפגשים גרמניים ואירופיים קודמים עם "ילידים". במפגשים אלה נחשף הניגוד בין הצורך לנצל עבודה ילידית לבין הדחף להישמר מפני זיהום גזעי.

אבל עד כמה יכולות הרובריקות של האימפריאליזם והקולוניאליזם לסייע לנו להבין את השואה, גם אם מודים שהיהודים סבלו מסוגי כפייה שדמו לפרקטיקות קולוניאליות? אכן, בדומה לנתינים קולוניאליים בסביבות אחרות, גם היהודים סבלו מהפרדה נוקשה יותר ויותר, מגנבת נכסיהם, מניצול כוח עבודתם בעבודות כפייה ומריכוזם במחנות ובגטאות. מצד אחר, אפשר לטעון במידה רבה של אמינות שבתפיסת העולם (Weltanschauung) הגרמנית קיבלו היהודים מעמד שונה לגמרי מן ה"ילידים", משום ש"היהודי" היה חזק דיו לאיים על ה"פולק" בהרס, ולפיכך הצדיק השמדה מכוונת. מאלפת העובדה שבסתיו 1941, בדיוק משהחל מבצע ברברוסה לקרטע, הפסיק המשטר הנאצי את ההזנחה הרצחנית של שבויי מלחמה סובייטים על מנת לנצלם כעובדי כפייה, גם אם שימוש זה היה ברברי פחות רק במעט מהיחס הקודם אליהם. הסבירות הגוברת של מלחמת התשה תבעה מיליוני עובדים נוספים, אבל ככל האמור ביהודים, עיכוב ההתקדמות הגרמנית שם למעשה קץ לדיון ב"פתרונות" טריטוריאליים ל"בעיה" היהודית והתשובה כעת הייתה בהכרח רצח-עם.

אם מניחים לרגע את השואה בצד, אפשר אף לטעון שהכיבוש הנאצי במזרח השיג מידה של רדיקליזם שאפילו הכיבוש וההתיישבות האירופיים ביבשת אמריקה ובאוסטרליה לא ישוו לו. תכניות ההתיישבות הנאציות, הסתמכו פחות על היוזמה האוטונומית של מתישבים לעבור

einer Archäologie des genozidalen Gedenkens", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 51, 12 (2003), pp. 439-466.

Sebastian Conrad, *Globalisierung und Nation im Deutschen Kaiserreich* (Munich: C.H. Beck, 2006), pp. 124-167; Andrew Zimmerman, *Alabama in Africa: Booker T. Washington, The German Empire & The Globalization of the New South* (Princeton, and Oxford: Princeton University Press, 2010).

Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

למקום חדש (למעשה, המאמצים לעודד מתיישבים להגר מן ה"רייך הישן", למשל, נחלו כישלון חרוץ ובולט), מאשר על דיפלומטיה דו-צדדית "מגבוה", במיוחד עם ברית המועצות בין 1939 ל-1941. אפשר אמנם להפריז במשמעות של חילוקי הדעות בשאלה כיצד יש להתייחס לעמים המיושבים, שאותם ניתן למצוא במקרים של ספרד, צפון אמריקה ואוסטרליה; ויכוחים שבהם נעו החלופות מגירוש ועד המרה, או התבוללות באמצעות חינוך. אבל ברייך השלישי קולות מתחרים מסוג זה היו הרבה יותר חלושים, אף שבשום פנים לא נעדרו כליל.

מכל מקום, הדגשת הקיצוניות של האימפריאליזם הנאצי אינה גורעת מהתועלת שבראיית הרייך השלישי כחלק בלתי נפרד מההיסטוריה של האימפריאליזם האירופי, בייחוד הואיל ומנהיגים נאצים שאבו לעתים קרובות השראה מאימפריות אחרות, אירופיות וכאלה שנגזרו מאירופה. גם אין בכך כדי לכפור בהיקף האפי של אלימותו הרצחנית של המשטר הנאצי ובמיוחד של השואה. למעשה, יש קשרים עמוקים בין המיזם הקולוניאלי הנאצי לבין השואה ואלה מבהירים כי לאימפריאליזם ולקולוניאליזם של הנאציזם תפקיד מכריע, ולא משיק בלבד, במתן הסבר לשואה. ראשית נוכל להצביע על השרשור מחליף הצורה של שנאות דתיות וגזעיות המוטמעות באנטישמיות, אשר עם האצת פוליטיקת העולם (Weltpolitik) הגרמנית, היתוספה לה בתקופה הווילהלמינית תכונה חדשה – זו של "היהדות הבין-לאומית", שהשפיעה על יריבות אימפריאליסטיות והתערבה ב"מיקומה המועדף" של גרמניה. חוון זה צבר אחיזה נוספת אחרי מלחמת העולם הראשונה והמהפכה הבולשביקית, ככל שה"פרוטוקולים של זקני ציון" התפשטו אל המערב. משל זה, על כוחם השטני העולמי של יהודים, נקרא כעת מחדש כהסבר לתבוסתה של גרמניה ולחלוקתה בידי מדינות ההסכמה. בעיני הרייך השלישי, התגלה מחדש היהודי כאויב שמאחורי האויב, המושך בחוטים מאחורי ההנהגות של יריבותיה האימפריאליסטיות של גרמניה – האימפריה הבריטית, ברית המועצות וארצות הברית – ולפיכך היה התגלמות הברית העולמית שאיימה על ה"פולק" בהשמדה. בשיא האלים של תחרות אימפריאליסטית אירופית, שהובאה אל תוך אירופה עצמה, הפכה מלחמת העולם השנייה שנאה עתיקה ואלימה לרצח-עם.

השאיפות האימפריאליות המוגזמות והבלתי ניתנות למימוש של גרמניה הנאצית תרמו גם הן לכך, שכן אי-יכולתו של המשטר להבטיח את המרחב על בסיס גזע במסגרת לוח הזמנים הדחוס שקבע לעצמו, שינתה את משמעות "הפתרון הסופי" – מגירוש וכליאה בגטאות להשמדה מוחלטת. הפלישה לפולין הולידה ניסיונות כאוטיים לגרש "בלתי רצויים" וליישב מחדש גרמנים, ובה בעת המאמץ של גרמניה להמשיך לשעוט מזרחה (Drag nach Osten) ולהשיג יותר מרחב מחיה, הביא מיליוני יהודים נוספים הנתונים לשליטה גרמנית. גם עובדה זו הגבירה את הלחץ למצוא "פתרונות" רדיקליים יותר: מירי המוני (כאשר "עוצבות המבצע" [Einsatzgruppen] התקדמו בעקבות הוורמאכט אל תוך ברית המועצות), ועד המתות מתועשות בגז, ככל שהתחזית להתמשכות המלחמה החלישה את הסיכויים ליישוב מחדש במזרח.

אדם טוּז (Tooze) מציין כשבנייתם של מחנות מוות בפולין התרחשה בד בבד עם ההחלטה להוציא מן הגנרלגוברנמן (Generalgouvernement) את כל המזון הקיים, על חשבון הפולנים ובייחוד היהודים.⁴⁵ ולמרות התכנון הקדחתני וארוך הטווח להקמת יישובים על פני שלוש עד חמישים שנה, מה שהביא לידי יישוב החשבונות הסופי עם ה"אויב" היהודי היו כישלון מבצע ברברוסה, כניסתה של אמריקה למלחמה והסבירות הגוברת שאויבי גרמניה ישללו ממנה את מרחב המחיה שביקשה. בקצרה, בניית האימפריה הנאצית, עם כל הבלבול, חוסר העקיבות, האלימות שבה וכישלונה הממשמש ובא, היא הדחף שחולל את השואה.

כפי שמזכירים לנו ג'יין ברבנק (Burbank) ופרדריק קופר (Cooper), מדינות לאום המתיימרות לייצג עם אחד הומוגני הן יצירות זה מקרוב באו; הן נעשו דומיננטיות רק מאז סופה של מלחמת העולם השנייה.⁴⁶ בפרק זמן ממושך בהרבה של ההיסטוריה דווקא אימפריות היו בגדר הנורמה, ואף על פי כן ההיסטוריה הקרובה יותר, לפחות של אימפריות אירופיות, חושפת את מקורות התפוררותן. הנאציזם אינו מייצג אלא את המקרה הרדיקלי ביותר של המתה, שכפי שמציינים דונלד בלוקסהם ורוברט גרווארת (Gerwarth), התהווה במיוחד באירופה (הכוללת את האימפריה העות'מנית) בשליש האחרון של המאה התשע עשרה: היה זה מתח בין שימור אימפריה (או השגתה) לבין תשוקה בווערת לא פחות להאחיד, לדכא, לגרש, להרוג או לחסל באופן אחר כלשהו את המגוון הנלווה לאימפריה.⁴⁷ חזונו של המשטר הנאצי על אודות גרמניה רחבה המתעוררת לחיים חדשים היה תלוי בצורך לטיהור הגזע מן הזיהום של ה"בלתי רצויים" ומהשפעתו הטפילית של "יהודה". חלום "מרחב המחיה" זכה להצלחה, כמעט כדי נגיעה, בהרחבת הרייך, אך היה קצר ימים. הנאציזם, שמשאביו היו נחותים לעומת משאבי בעלות הברית, לא הצליח אולי להשיג את מטרתו, אבל בתוך כך יצר די הרס להחליש אחת ולתמיד אימפריות אירופיות אחרות והביא לידי השמדה כמעט מוחלטת של היהודים.

Adam Tooze, *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy* 45
(London: Allen Lane, 2006), pp. 544-549

Jane Burbank and Frederick Cooper, *Empires in World History: Power and the Politics of* 46
Difference (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2010), p. 1

Donald Bloxham and Robert Gerwarth, *Political Violence in Twentieth-Century Europe* 47
(Cambridge: Cambridge University Press, 2011), pp. 11-39

אימפריאליזם והשוואה

דוריס ברגן

פעם הצלחתי לגרום כאב ראש לכל האנשים בחדר כשהעליתי את השאלה הנשאלת בפורום זה: מה היחס בין אימפריאליזם לשואה?⁴⁸ זה היה ביוני 2011, ביום הראשון של סמינר על שם זילברמן, שניתן לסגל אוניברסיטאי במוזיאון האמריקני לזכר השואה (USHMM). היכן אנו ממקמים את שורשי השואה? – שאלתי את הקבוצה. הצעתי כמה אפשרויות: אימפריאליזם/קולוניאליזם, אנטישמיות, מודרניות ומלחמת העולם הראשונה, והזמנתי את המשתתפים למנות את האירועים, המושגים, המוסדות וההתפתחויות הרלוונטיים ולקשר אותם לכל אחת מהכותרות. בתוך דקות כסינינו שני לוחות בסבך טלאולוגי של מילים, שמות ותאריכים, מחוברים ומופרדים בקצים, עיגולים וקווים מלאים ומקווקווים. ניסינו להשליט סדר, למיין סיבות נחוצות ומספיקות, לזהות גורמי "מדוע" ו"איך". מאחר שאיש לא נראה מרוצה, והלקת, משאת נפשם של מורים, חמק מידינו, החלטתי שלא אעשה זאת שוב.

כשאני חושבת כעת על פורום זה, אני תוהה שמה שאלה פתחה בלתי מספקת מסוג זה איננה עצם העניין. עבודות מחקר ישנות וחדשות על האימפריאליזם והקולוניאליזם האירו את השואה באור רב ערך מעצם עיסוקן בתפקוד המורכב של האידאולוגיה הנאצית, במיסודה של אלימות קיצונית ובאופי העולמי של הקשריה הכלכליים, הצבאיים והתרבותיים. ועם זאת, המסגרת האימפריאליסטית לבדה אינה יכולה לענות על שאלות מפתח אחדות. מגבלותיה מסבות את תשומת הלב לבעיה העמוקה יותר: קביעת הסיבתיות מלכתחילה. גם כשיחסים סיבתיים נראים מובנים מאליהם, עדיין קשה, אולי אף בלתי אפשרי, לדעת אילו גורמים הם המכריעים מבחינה סיבתית. כשמביאים בחשבון את כל הגורמים, ייתכן שהדרך הטובה ביותר לסכם את מערכת היחסים בין האימפריאליזם למקורות השואה היא באמצעות הניסוח "כן, אבל".

האם מי שחוקר את השואה יכול לקרוא על נזקי האימפריאליזם האירופי – למשל, בספרו של אדם הוכשילד (Hochschild), "רוחו של המלך ליאופולד", על קונגו הבלגית – ולא לראות את קווי הדמיון בפרקטיקות וברעיונות הרצחניים?⁴⁹ ראיות כאלה לאלומות אימפריאלית, ובמקרים

48 תודותיי לשון הוקינס (Hawkins), מאוניברסיטת טורונטו על הערותיו לטיטת מאמר זה.

49 Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa* (New York: Mariner, 1999).

מסוימים התנסות ישירה כקרבנותיה, הובילו את חנה ארנדט, רפאל למקין, איימה סזר ופרנץ פאנון (Fanon), להסב תשומת לב, אמנם באופנים שונים, לקשר אימפריאליזם-שוואה.⁵⁰ רעיונות של הדרוויניזם החברתי בדבר חיי אנוש כמאבק בין מה שמכנים גזעים, ואף המושג "גזע" עצמו, יוצרים זיקה בין הנאציזם לאידאולוגיות שליטה אימפריאליות. יורגן צימרר מנתח את הקשרים הללו במקרה של רצח העם של שבטי ההררו והנאמה בידי הגרמנים בדרום מערב אפריקה בשנים 1904-1907.⁵¹

השוואה התרחשה בעולם שגבולות אימפריאליים ארגנו אותו ואופני ראייה אימפריאליים עיצבו אותו. הנאצים עצמם הכירו בזיקות האימפריאליות שלהם. ב־1932 בפרסום של התנועה הגרמנית-נוצרית נעשה שימוש באנלוגיה ממיסיונים נוצריים לאפריקה, כדי להדגיש את היות היהדות לכאורה בלתי ניתנת לחיסול: "כושי החי בגרמניה לא יעשה בשום פנים לגרמני באמצעות טבילה לנצרות. הוא הדין ביהודי."⁵² גם מי שהנאציזם בחר אותם למטרות, ראו את מצבם מבעד לעדשה אימפריאליסטית. באמצע מרץ 1933, שבועות ספורים אחרי עלייתו של היטלר לשלטון, כתב ביומנו ויקטור קלמפרר, יהודי שאף שהתנצר נחשב בגרמניה הנאצית ל"יהודי מלא", כדלקמן: "היו לנו סיכויים לחיות במדינת חוק תחת כיבוש הכושים הצרפתי יותר מאשר תחת ממשלה זו... זה באמת איננו ביטוי נבוב: איני יכול עוד להיפטר מהרגשת הגזעל והבושה".⁵³

Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (New York: Harcourt Brace, 1951); Raphael 50
Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals of Redress* (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944);
Aimé Césaire, *Discourse on Colonialism* (New York: Monthly Review, 1972); Frantz Fanon,
Black Skin, White Masks (London: Pluto, 1967)

Jürgen Zimmerer, "The First Genocide of the Twentieth Century: The German War of 51
Destruction in South-West Africa (1904-1908) and the Global History of Genocide", in: Doris
L. Bergen (ed.), *Lessons and Legacies*, vol. 8, *From Generation to Generation* (Evanston:
Northwestern UP, 2008), pp. 34-64

Ludwig Weichert, "Kwami", *Evangelium im Dritten Reich*, no. 1 (16.10.1932) 52
בתוך: Landeskirchenarchiv Bielefeld, 5,1/289.2. גם היגד זה נאמר בהקשר קולוניאלי. המאמר לימד
סנגוריה על סבב הרצאות של כומר פרוטסטנטי מטוגו, שכונה רק בשם "קוומי". באולדנבורג פרצו הפגנות
מתאה, ונטען בהן כי העובדה שאדם שחור יטיף ל"איכרים הבלונדים הנהדרים של פריולנד המזרחית" היא חרפה
תרבותית (Kulturschande). המחבר הבטיח לקוראיו כי נוכחותו של קוואי לא תקרא תיגר על מחסומי הגזע,
אלא תחזק אותם. ראו: Doris L. Bergen *Twisted Cross: The German Christian Movement in the*
Third Reich (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996), pp. 29-31

Victor Klemperer, *I Will Bear Witness: A Diary of the Nazi Years*, vol. 1, 1933-1941 (New 53
York: Modern Library, 1998), p. 7

המבט האימפריאלי המצוי בכול ניכר בשימוש בכיטוי "מוזלמן" בז'רגון של אושוויץ – כינוי למי שנואש והרים ידיים, מישהו שעדיין היה בחיים ועם זאת כבר מת.⁵⁴ הניתוח של ג'ורג'ו אגמבן (Agamben) את ה"מוזלמן" כהתגלמות "החיים העירומים" ידוע היטב,⁵⁵ אבל כפי שציין גיל אנידג'ר (Anidjar), מעטים החוקרים או הניצולים הבודקים מה משמעות העובדה שהמילה הגרמנית ל"מוסלמי" החלה לשמש במובן זה. למעשה, דומה אף שהזכרת קשר זה היא בבחינת טאבו.⁵⁶ אפשר שלא תמיד היה כך. אולי התהוותו של טאבו זה משקפת אי-נוחות מהלך הרוח האימפריאלי שנראה בעבר טבעי לרוב האירופים. המחקר שכתב ליאון פוליאקוב (Poliakov) ב-1951, "קציר השנאה", כולל את ההרהורים הבאים על גבורה באושוויץ: "ערכה של הדוגמה המוסרית, האיכות המגבשת שחברות אנושיות מייחסות לה, צומצם במחנה לאפס. גנדי (Gandhi), לו היה שם, היה הופך מושא לצחוק כללי". אזכור שמו של גנדי, כפי שהסביר פוליאקוב, לא היה אקראי:

ההיסטוריון היהודי ג'וזף וולף (Wulf), בעצמו ניצול אושוויץ, מספר כיצד במהלך דיון שניהל במחנה עם עמיתו האסיר, ב' קאוצקי (Kautsky), נשאלה השאלה: מה היה קורה לגנדי במחנה? הדוברים הסכימו שלאחר שהיה נעשה למושא של כמה מהבדיחות ומעשי הקונדס הגסים המשותפים לס"ס ולקאפואים, היה גנדי עובר בתוך ימים ספורים לקטגוריה של "מוסלמים", והיה מת בסלקציה הראשונה.⁵⁷

מן הראוי לציין שכאן, התרגום של "מוזלמן" למונח המוכר יותר "מוסלמי", והושטת היד אל גנדי, הודי והינדי, מזניקים אל טווח הראייה מסגרת אימפריאלית שברוב מחקרי השואה היא מטושטשת.

חוקרי אימפריאליזם, קולוניאליזם ובתר-קולוניאליזם פיתחו ניתוחים מתוחכמים של גזע ותרבות, המשולבים רק באופן חלקי במחקרי שואה. הם מראים שאידאולוגיה היא רבת עוצמה לא

54 Primo Levi, *Survival in Auschwitz* (New York: Collier, 1959); Id., *The Drowned and the Saved* (New York: Vintage, 1989). ראו לקסיקון אצל: Isabella Leitner, *Isabella: From Auschwitz to Freedom* (New York: Doubleday, 1978), p. 228 "מוזלמן משמעו ששקלת רק כעשרים וחמישה קילוגרמים ושעד הערב תהיה ב'קרמז'י" " וכן הפרק "מוזלמנים" בספר זה, בעמ' 47-51.

55 Giorgio Agamben, *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive* (New York: Zone, 1999).

56 (Gil Anidjar, *The Jew, The Arab: A History of the Enemy* (Stanford: Stanford UP, 2003).

57 *Harvest of Hate: The Nazi Program for the Destruction of the Jews of Europe*, Poliakov Léon rev. ed. (New York: Holocaust Library, 1979), p. 220.

רק כמערכת אמונה, אלא בשל חוסנה ואי-היכולת להפרידה מכלכלה, מין, כוח ודת. לפני עשרים שנה הסבו פרדריק קופר (Cooper) ואן סטולר (Stoler) את תשומת הלב ל"מתחי אימפריה" – האופנים שבהם אי-היציבות המובנית של מערכות המבוססות על תורת הגזע, וחולשתה של השליטה האימפריאלית, מעוררות אלימות.⁵⁸ תיאורטיקנים של "אימפריה", מחוקרת הספרות סוזן זנטופ (Zantop) ועד להיסטוריונים ברדלי נרנץ' (Naranch) וג'ף אילי (Eley), דיברו על פנטזיה ועל מה שהם מכנים "הדמיון האימפריאלי".⁵⁹ סטיבן גרינבלט (Greenblatt) גילה כיצד מילים שימשו – ומשמשות – "כסות גרידא" להשמדה: "יש לקלף את רוח השיח ולהשליכה כדי להתעמת, בלא רתיעה, עם המשמעות האיומה של 1942 ותוצאותיה: חרבות וקליעים הפולחים בשר עירום".⁶⁰ הרעיונות האלה מהדהדים בדיונים על השואה: חשבו נא על כתביהם של עומר ברטוב, תומס פג'לו ואלון קונפינו.⁶¹

הזיקות בין האימפריאליזם לשואה הן חומריות ואישיות, ולא רק מופשטות. בן קירנן (Kiernan) מתאר "כיבושים אימפריאליים וטריטוריאליים" כדבר-מה משותף לכל מקרי הרצח עם שהוא בודק, "מספרטה ועד דרפור",⁶² אבל הוא מרחיק לכת עוד יותר ונוקב בשמם של "המבשרים המוקדמים הגרמנים של מבצעי שואה אינדיבידואלים":

היינריך גרינג (Göring), אביו של המנהיג הנאצי לעתיד הרמן גרינג, שירת בשנים 1885-1891 כקומיסר מטעם הרייך של דרום מערב אפריקה הגרמנית (כיום נמיביה). שם, המשתתפים הגרמנים ברצח העם, שנעשה בשנים 1904-1908 בכני ההררו והנאמה, כללו את המושל הנאצי העתידי של בוואריה, פרנץ ריטר פון אפ (Ritter von Epp), שבמשך מלחמת העולם השנייה ניצח על חיסולם של כל היהודים והצוענים של בוואריה. אויגן פישר (Fischer), נאצי נוסף לעתיד לבוא, ביצע את מחקרי תורת הגזע שלו בדרום מערב אפריקה הגרמנית,

Frederick Cooper and Ann Laura Stoler, *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World* (Berkeley: University of California Press, 1997) 58

Susanne Zantop, *Colonial Fantasies: Conquest, Race, and Nation in Pre-Colonial Germany, 1770-1871* (Durham, NC: Duke UP, 1997); Geoff Eley and Bradley Naranch (eds.), *German Cultures of Colonialism* (Durham, NC: Duke UP, forthcoming) 59

Stephen Jay Greenblatt, *Marvellous Possessions: The Wonder of the New World* (Chicago: University of Chicago Press, 1992), p. 63 60

Omer Bartov, *Mirrors of Destruction: War, Genocide, and Modern Identity* (Oxford and New York: Oxford UP, 2000); Thomas Pegelow Kaplan, *The Language of Nazi Genocide: Linguistic Violence and the Struggle of Germans of Jewish Ancestry* (New York: Cambridge UP, 2009); Alon Confino, *Foundational Pasts: The Holocaust as Historical Understanding* (Cambridge: Cambridge UP, 2011) 61

Ben Kiernan, *Blood and Soil: A World History of Genocide and Extermination from Sparta to Darfur* (New Haven: Yale UP, 2007), p. 3 62

כשבדק נישואים מעורבים בקרב "מזורי רחובות" – בני התערובת ההולנדים/
הוטנטוטטים.⁶³

איובל האל (Hull) מראה כיצד תרבות צבאית העבירה אלימות קיצונית מן התקופה הווילהלמינית אל התקופות שלאחריה.⁶⁴ רפאל שק (Scheck) רואה כיצד סטריאוטיפים גרמניים של אפריקנים ש"נלחמים בצורה מלוכלכת", משמשים להצדקת הרג של חיילים צרפתים שחורים ב-1940, ושנה לאחר מכן להקל את רציחתם של שבויי מלחמה סובייטים.⁶⁵ גרלך, בלוקסהם וברנובסקי מדגימים רציפויות נוספות.⁶⁶ מקורות אישיים חושפים חיבורים אינטימיים וגחמניים, ובהם השימוש שעשתה תעשיית הסרטים הנאצית באפריקנים-גרמנים בסרטים שבהם נראו מושבותיה לשעבר של גרמניה.⁶⁷

מחקרים מהזמן האחרון מתווים קשרים מפורשים, שהעבודות המוקדמות רק רמזו עליהם. לדברי פוליאקוב, "הפלישה לפולין הולידה את הרעיון של שמורה יהודית באזור לובלין והפלישה לצרפת את 'תכנית מדגסקר'".⁶⁸ שתי התכניות משקפות חשיבה קולוניאלית: "שמורה" כדוגמת אלה שהוקמו בארצות הברית ובקנדה בעבור עמים ילידים, והשימוש ב"מרחב אימפריאלי" צרפתי למטרות גרמניות. (היסטוריון האימפריאליזם הצרפתי, אריק ג'נינגס (Jennings), הוא שהזכיר לחוקרי השואה כי מדגסקר הייתה מקום ממשי עם היסטוריה משלו).⁶⁹ פוליאקוב פירש גם את הגנרלגורנמן כמרחב אימפריאלי. דבריו היוו מעין הד של "לב המאפליה" (Heart of Darkness) מאת ג'וזף קונרד (Conrad) וצפו את טיעוניהם של וונדי לאואר (Lower) וכן

63 שם, עמ' 35-36.

64 Isabel V. Hull, "Military Culture and the Production of 'Final Solutions' in the Colonies: The Example of Wilhelminian Germany", in: Robert Gellately and Ben Kiernan (eds.), *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective* (New York: Cambridge UP, 2003), pp. 141-162; Id., *Absolute Destruction: Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany* (Ithaca, NY: Cornell UP, 2005).

65 Raffael Scheck, *Hitler's African Victims: The German Massacre of Black French Soldiers in 1940* (New York: Cambridge UP, 2006).

66 Christian Gerlach, *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts-und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944* (Hamburg: Hamburger Edition, 1999); Donald Bloxham, *The Final Solution: A Genocide* (New York: Oxford UP, 2009); Shelley Baranowski, *Nazi Empire: German Imperialism and Colonialism from Bismarck to Hitler* (Cambridge: Cambridge UP, 2010); Michael Meng, "Eastern Europe as an Imperial Space", paper from the 2009 conference, "Beyond the Racial State: Rethinking Nazi Germany".

67 Doris Reiprich and Erika Ngambi ul Kuo, "Our Father was Cameroonian, Our Mother, East Prussian, We Are Mulattoes", in: May Opitz et al. (eds.), *Showing Our Colors: Afro-German Women Speak Out* (Amherst: University of Massachusetts Press, 1992), pp. 56-76.

68 Eric T. Jennings, "Writing Madagascar Back into the Madagascar Plan", *Holocaust and Genocide Studies* 21, 2 (Fall 2007), pp. 187-217.

69 Eric T. Jennings, "Writing Madagascar Back into the Madagascar Plan", *Holocaust and Genocide Studies* 21, 2 (Fall 2007), pp. 187-217.

שפרד (Shepherd):⁷⁰ "אנשים קראו דרור לאינסטינקטים שלהם; כל המחסומים סולקו הצדה; כל נפש רדפה בנחישות האדרה עצמית".⁷¹

המחקר הבתר-קולוניאלי חושף בעצם הניגוד שבו את העובדה שחוקרי השואה החלו זמן קצר קודם לכן "להסיט את מבטם" ממבצעי העברות לקרבנות.⁷² הביקורת שמותח צ'ינואה אצ'בה (Achebe) על קונרד, מזכירה לנו את הקלות שבה אפילו מי שנחרדים ממעשיהם של מבצעי העברות יכולים למחוק את קרבנותיהם.⁷³

המציאות של האימפריאליזם האירופי היא שאפשרה לגרמנים נאצים לדמיין מערכת כלל-עולמית שתהיה בשליטתם. לפני שהיטלר הפך לקנצלר של גרמניה הסתכמו מסעותיו באלה שעשה בשירותו הצבאי במלחמה הגדולה. סיפורים על האימפריה הבריטית, שהשמש אינה שוקעת בה לעולם, על הכיבוש של יבשת אמריקה בידי אירופים ועל השמדתם של עמים מקומיים, העניקו ממשות - ולו גם מוטעית לחלוטין - לחזונו: שלטון חסר גבולות בארצות ובבני אדם.⁷⁴ דימויים אלה, בין שהועברו באמצעות ספריו של קרל מאי (May) ובין באמצעות הסרט ההוליוודי "חייו של נושא רומח בכנגאל" (Lives of a Bengal Lancer) (1935), היו לחלק מן המנסרה שדרכה ראו הוא וחסידיו את העולם.

אבל האימפריאליזם, רב עוצמה ומשמעותי ככל שהיה, אינו יכול להוות הסבר לכול, והשאלה "מדוע דווקא היהודים" בולטת במיוחד. בהידרשם לסוגיה זו, חסידי קו האימפריאליזם נוקטים לעתים קרובות כמה גישות בעת ובעונה אחת. כריסטין קופ (Kopp), מחברת של עבודה חדשנית על המפות הנאציות של פולין, מודה שהמסגרת האימפריאליסטית מתאימה יותר אם "שמים את היהודים בסוגריים".⁷⁵ יש הנמנעים מלדבר על השואה, בשם מעמדה המקורש - תכסיס נפוץ

Wendy Lower, *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2005); Ben Shepherd, *War in the Wild East: The German Army and Soviet Partisans* (Cambridge, MA: Harvard UP, 2004).

71 *Poliakov, Harvest of Hate*, עמ' 79.

72 Mahmoud Mamdani, *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda* (Princeton: Princeton UP, 2002); Philip D. Morgan and Sean Hawkins (eds.), *Black Experience and the Empire* (Oxford: Oxford UP, 2006); Emily Osborn, *Our New Husbands Are Here: Households, Gender, and Politics in a West African State from Slave Trade to Colonial Rule* (Columbus: Ohio UP, 2011).

73 Chinua Achebe, "An Image of Africa: Racism in Conrad's 'Heart of Darkness'", *Massachusetts Review* 18, 4 (1977), pp. 782-794.

74 Alan E. Steinweis, "Eastern Europe and the Notion of the 'Frontier' in Germany to 1945", *Yearbook of European Studies* 13 (1999), pp. 56-69.

75 הערותיה של קריסטין קרופ בתוך: German Studies Association, 2008. "Arguing the Case for a Colonial Poland", in: Volker Langbehn and Mohammad Salama (eds.), *German Colonialism: Race, the Holocaust, and Postwar Germany* (New York: Columbia UP, 2011), pp. 146-163.

בקרב היסטוריונים של גרמניה, שם הוא משמש אותם לעתים בצד טינה כלפי קסמה הפופולרי של התקופה הנאצית.⁷⁶ במובלע, ולעתים גם במפורש, עולה ביקורת על השימוש של הציונות בשואה להשגת מטרתה.⁷⁷ ספרו של מרק מאזור (Mazower), "האימפריה של היטלר: כיצד שלטו הנאצים באירופה" (Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe), כמעט אינו אומר דבר על היהודים, אבל מתאר באריכות יהודי, ששירת כחייל במלחמת העולם הראשונה, שכשהפך לאסיר במדינתו לשעבר, גילם את האימפריאליזם הגרמני בהציגו לראווה את עיטוריו ובהפגינו את תחושת העליונות שלו כלפי היהודים הלא-גרמנים סביבו.⁷⁸ על-פי פרשנויות כגון אלה, האתנו-לאומנות שהניעה את השמדתם של אפריקנים ואסיאנים בידי אירופים, תדלקה גם את הטבח שחוללה האימפריה של היטלר והיא נמשכת בישראל/פלסטין.

טיעון האימפריאליזם, כמו ההתעקשות על הייחודיות של השואה, גולש על נקלה להאשמות. הבה נתמקד כאן בעבר ולא בהווה. האימפריאליזם מסייע להסביר את האלימות הקיצונית של השלטון הנאצי ואת מערבולת הקרבנות הגדלה שלו, אבל יש פרטים ספציפיים רבים שהוא אינו אחראי להם. מדוע מיקד המשטר הנאצי, בין השנים 1933 ו-1939, את תשומת לבו לא רק בהכנות למלחמה, אלא בבידוד יהודי גרמניה ובגירושם? מדוע, אחרי המתקפה הראשונית על פולין, שיהודים ולא יהודים כאחד היו מטרתה, השתפר יחסם של הגרמנים כלפי פולנים לא יהודים, ואילו רצח היהודים הפולנים הלך והסלים?⁷⁹ שנת 1941 הייתה קטלנית ליותר משני מיליון חיילים סובייטים שנפלו בשבי הגרמנים וכן ליותר ממיליון יהודים שנורו באזורים שאליהם פלשו הנאצים, מיוני 1941 ואילך. אבל מדוע בשנה שלאחר מכן צנח במידה ניכרת שיעור המוות בקרב שבויי מלחמה סובייטים, ונותר נמוך בהרבה משהיה כל משך 1943, ואילו רצח היהודים הסלים?⁸⁰ גורמים שקופים מתבררים כחמקמקים, ולנו לא נותר אלא למצוא זיקה טלאולוגית בין ההתפתחויות הללו לבין תוצאותיהן. עם זאת, האנטישמיות מאחדת את כל מקרי אי-העקיבות הללו – גם אם, כפי שהדגימו אדם טו, פיטר הייז, ראול הילברג ואחרים, תמיד הייתה משוקעת וסבוכה בתוך מערכות כלכליות, ביורוקרטיות וצבאיות.⁸¹ במילותיו של גרהרד

76 ראו הפרוים: "German History beyond National Socialism", in: *German History* 29, 3 (2011), pp. 470-484.

77 A. Dirk Moses, "Redemptive Antisemitism and the Imperialist Imaginary," in: Christian Wiese and Paul Betts (eds.), *Years of Persecution, Years of Extermination: Saul Friedländer and the Future of Holocaust Studies* (London: Continuum, 2010), pp. 233-254.

78 Mark Mazower, *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe* (New York: Penguin, 2008), pp. 372-373.

79 Phillip T. Rutherford, *Prelude to the Final Solution: The Nazi Program for Deporting Ethnic Poles, 1939-1941* (Lawrence: UP of Kansas, 2007).

80 Christian Streit, *Keine Kameraden: Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen, 1941-1945* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1978).

81 Adam Tooze, *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy* (Penguin: New York, 2006); Peter Hayes, "Plunder and Restitution", in: Peter Hayes and John K. Roth (eds.), *The Oxford Handbook of Holocaust Studies* (Oxford: Oxford UP, 2010); Raul

ויינברג, "למלחמה שבה פתחה גרמניה הייתה תכלית, ותכלית זו הייתה מהפכה דמוגרפית על פני כדור הארץ, שרצה כל היהודים עלי אדמות היה חלק מרכזי ממנה".⁸² למסגרת האימפריאליסטית אין הכלים הנחוצים להידרש לעוד שאלה: מדוע נכים הם שהיו המטרות הראשונות של רצח ההמונים הגרמני-נאצי? כאן, כפי שטענו הנרי פרידלנדר ודטלף פויקרט (Peukert), עלינו לשלב את מערכת הגורמים המקובצים תחת שם הקוד הכללי "מודרניות": קרייריזם, חשיבה מדעית, הביורוקרטיזציה והאטומיזציה של החיים.⁸³ הסברים רציונליים לכאורה – חיסולם של "פיות שאינם מביאים תועלת" – חברו לדינמיקות המוכרות מנסיבות קולוניאליות, ובהן פגיעותם המוגברת של בני אדם מסוימים, החל בילדים חוסים במוסדות, אבל הם משתלבים היטב גם בהקשר ממושך יותר של חשיבה על נכות ועל מקומם של נכים בחברה המודרנית.⁸⁴

כיצד דפוסים של אלימות אימפריאלית וקולוניאלית מסבירים את הרצח-עם שביצעו הנאצים בבני הרומה והסינטי? המחקר, אף שהוא מוגבל, מצביע כאן על שורה ארוכה של תוצאות ועל כוח מקומי שרירותי ניכר. במקומות מסוימים, ובהם במרבית צרפת, לא נבחרו בני הרומה באופן שיטתי כמטרה לחיסול. במקומות אחרים ה"טיפול" בהם היה כמעט זהה ל"טיפול" ביהודים. חשבו נא על הגטאות שאליהם הושלכו בני הרומה והסינטי בתור מעין תחנת ביניים בדרך למרכז הריגה כלשהו,⁸⁵ או על העיירה האוסטרית שבה ביקשה המשטרה להוסיף קרון לרכבת שלקחה יהודים למזרח, כדי למלא אותה בבני הסינטי.⁸⁶ אפילו הטיפול בעמים סלאביים, שלכאורה תורם יותר מכול לניתוח אימפריאלי/קולוניאלי, מעורר שאלות. אזכורים גרמניים של תתי-אנוש סלאביים, המתורגמים לרוב לאנגלית כ"תתי-אדם", מחזקים את המושג של "מדינת גזע". אבל

Hilberg, *Destruction of the European Jews* (New Haven, CT: Yale UP, 3rd ed., 2003); Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews, vol. 1, The Years of Persecution, 1933-1939* (New York: Harper Collins, 1996), pp. 73-112

Gerhard L. Weinberg, "Some Myths of World War II", The 2011 George C. Marshall Lecture 82
in *Military History, The Journal of Military History* 75 (July 2011), pp. 701-718

Henry Friedlander, *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution* 83
(Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995); Detlev J. K. Peukert, "Die Genesis der 'Endlösung' aus dem Geist der Wissenschaft", in: Detlev J. K. Peukert (ed.), *Max Webers Diagnose der Moderne* (Göttingen: Vandenhoeck & Rupprecht, 1989), pp. 102-121

Carol Poore, *Disability in Twentieth-Century German Culture* (Ann Arbor: University of 84
(Michigan Press, 2007

Raul Hilberg, Stanislaw Staron, and Josef Kermisz (eds.), *The Warsaw Diary of Adam 85
.Czerniakow* (New York: Stein and Day, 1979), pp. 346-375

Anton Weiss-Wendt (ed.), *The Nazi Genocide of the Roma: Reassessment 86
(and Commemoration)* (New York: Berghahn, forthcoming

כפי שהראה המחקר, המושג "גרמאניות" היה נוזל ובמקומות ובזמנים מסוימים נחשבו שיעורים גדולים באוכלוסייה ל"נתינים לגרמניזציה"⁸⁷. יתרה מזו, היו הבדלים ניכרים באופן שבו התייחסו הרשויות הגרמניות ל"סלאבים" – צ'כים, פולנים, רוסים, בולגרים, סלובקים, קרואטים – שהיו בהם אזרחים של מדינות הצייר, שהיו שותפות של גרמניה.

מתיחת קווים לאחור, אל האימפריאליזם האירופי, עלולה גם למנוע הכרה במה שהיה גרמני ייחודי בשואה. בכמה מהתיאורים של "האימפריה הנאצית", גרמניה והגרמנים נסוגים ונעלמים מעין, כאילו "הנאצים", ולא הצבא הלאומי הגרמני, הם שנלחמו וכבשו מבלגיה ועד בלארוס, מנורווגיה ועד צפון אפריקה. וכמו בעניין נושאים רבים אחרים, גם כאן יש לוויקטור קלמפרר מה לומר. למעשה, ל"מסע עונשין" (Strafexpedition), המילה הראשונה שרשם כחלק מ"שפתו של הרייך השלישי", יש שורשים אימפריאליים. קלמפרר הגדיר Strafexpedition כ"התגלמות השחצנות והבוז הברוטליים כלפי בני אדם השונים מכם בכל דרך שהיא: זה נשמע כל כך קולוניאלי; יכולת לראות כפר אפריקני מכותר, יכולת לשמוע את צליפתו של שוט ההיפופוטמים". תחילה סבר שזה כמעט מקור נחמה, וכלשונו, "חיקוי של הסגנון האימפריאלי האיטלקי", עד שהבין "אמת שלא ניתן להימלט ממנה: החטא המהותי והפטאלי של הנאציזם היה גרמני, ולא איטלקי"⁸⁸.

כמה מן הסממנים של השלטון הגרמני-נאצי היו מוכרים, אבל אחרים היו חדשים. ייתכן שאבדן האימפריה עצמו היווה גורם, ובינתיים האיטלקים, שטבחו באתיופים ב־1935 וחיסלו סלובנים במלחמת העולם השנייה, העניקו עד להדחתו של מוסוליני ביולי 1943 מקלט ליהודים בשטחים שכבשו.⁸⁹ צרפת ובלגיה היו שליטות קולוניאליות אכזריות להפליא, אבל שיעורי ההישרדות של יהודים בשתי המדינות גבוהים יחסית. האלימות הקיצונית של האימפריה הרוסית במאה התשע עשרה נמשכה אל תוך ברית המועצות של סטלין,⁹⁰ אבל אפילו ליהודים שנשלחו מפולין וליטא

87 Tara Zahra, *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948* (Ithaca, NY: Cornell UP, 2008); Chad Bryant, *Prague in Black: Nazi Rule and Czech Nationalism* (Cambridge, MA: Cambridge UP, 2007); Doris L. Bergen, "The Nazi Concept of Volksdeutsche and the Exacerbation of Anti-Semitism in Eastern Europe", *Journal of Contemporary History* 29 (October 1994), pp. 569-582; Alexa Stiller, "Race, Space, and Volk: Ideology and Pragmatism within the Nazi Germanization Policy in the Annexed Territories"; Gerhard Wolf, "Negotiating Völkisch and Racial Identities: The 'Deutsche Volksliste', in: *Beyond the Racial State. Rethinking Nazi Germany* (Cambridge University Press, (In Press

88 Victor Klemperer, *Language of the Third Reich: LTI, Lingua Tertii Imperii* (New York: Athlone, 2000), p. 39

89 Davide Rodogno, *Fascism's European Empire: Italian Occupation during the Second World War* (New York: Cambridge UP, 2006); Maura Hametz, "Expanding beyond the Protectorate: Jews and the Experience of Persecution in the Adriatic Littoral", paper presented at workshop on "Everyday Approaches to the Persecution of Jews in the Greater German Reich and the ('Protectorate', 1941-45" (Berlin, 2010

90 Gary Hamburg, Thomas Sanders, and Ernest Tucker (eds.), *Russian-Muslim Confrontation*

לסיביר בשנים 1939-1941, או אלה שהוגלו או נמלטו לקווקז, היה סיכוי לשרוד עד סוף המלחמה יותר מאשר לעמיתיהם שנפלו לידיים גרמניות.

רוב הניתוחים המבליטים את האימפריאליזם, ממעיטים בחשיבות היקפה העולמי של השואה ומתמקדים בהשמדת היהודים באירופה או במזרח אירופה בלבד. עקב כך מיטשטש אחד מהיבטיה המגדירים של השואה – שאיפתו של היטלר לתכנית הרג עולמית. על-פי ההיגיון של היטלר, הדרך היחידה להבטיח שהיהודים לעולם לא ישובו לסכך את גרמניה הייתה להשמיד את כולם.⁹¹ גם מערב אירופה נעלמת, משום שאינה תואמת את המסגרת הקולוניאלית, וכמוה גם פעולות השליטים האימפריאליים הגרמנים בה מתוך אותה תחושה שהם פטורים מעונש. אבל מערב אירופה הייתה חלק מהשואה, כפי שמאות אלפי יהודים הולנדים, צרפתים, בלגים, גרמנים וצ'כים היו יכולים להעיד, אלמלא נרצחו.⁹² הפרוטוקול של ועידת ונוה דיבר על הצורך לסרוק את אירופה "ממזרח עד מערב",⁹³ וגרמנים נעו בקלות אנה ואנה בין מה שהיה למעשה "המערב שלהם" וה"מזרח שלהם".

מקורותיה של השואה עדיין מהווים נושא לוויכוח. אנשים מחוץ לתחום, שמבקרים את מחקרי השואה או אף מזלזלים בהם, חשפו שורשים אפשריים לכך. מחקריהם עשויים לסייע לתחום שלנו להתגבר על נטייה לקוצר ראייה, כמין שיקוף של התהליך שתיאר א"ב דובואה, אחרי שראה ב-1949 את חורבותיו של גטו ורשה. המראה, כך כתב, "סייע לי להגיח מקרנתות חברתית כלשהי אל תפיסה רחבה יותר של מה שהקרב נגד הפרדה גזעית, אפליה דתית ודיכוי באמצעות הון צריך להיות אם ברצוננו שהציוויליזציה תנצח ותתפשט בעולם".⁹⁴ האם זה באמת קל כל כך? מיידל ורתברג (Rothberg) טען שזה אכן יכול להיות קל, אף שסטודנטים בסמינר שלי חשבו לנאיבי

- in the Caucasus: Alternative Visions of the Conflict between Imam Shamil and the Russians, 1830-1859* (London: Routledge Curzon, 2004); Peter Holquist, "Violent Russia, Deadly Marxism? Russia in the Epoch of Violence, 1905-21", *Kritika* 4, 3 (2003), pp. 627-652
- Gerhard L. Weinberg, "Ignored and Misunderstood Aspects of the Holocaust", paper presented 91
Klaus-Michael Mallmann and Martin: ראו גם: at the German Studies Association, 2010
Cüppers, *Nazi Palestine: The Plans for the Extermination of the Jews in Palestine* (New York: Enigma, 2010)
- Dan Michman, *Holocaust Historiography: A Jewish Perspective* (London: Valentine Mitchell, 92
2003), p. 380
- Jeremy Noakes and Geoffrey Pridham (eds.), *Nazism, 1919-1945*, vol. 3, 93
לפרוטוקול ונוה ראו: *Foreign Policy, War and Racial Extermination* (Exeter: University of Exeter Press, 1988), pp. 535-541
- W. E. B. DuBois, "The Negro and the Warsaw Ghetto", in: *Jewish Life* (6 April 1952); in: 94
Herbert Aptheker (ed.), *Writings by W.E.B. DuBois in Periodicals Edited by Others*. (New York: Kraus-Thomson, 1982), 4, p.175

את מושג ה"זיכרון הרב־כיווני" שלו.⁹⁵ בעולם האקדמי שוחר המדנים, שבו קריירות נבנות על אמירות פרובוקטיביות וחדשות, שבו עמדות מחקריות נרתמות למטרות פוליטיות ושבו גורלן של תכניות תלוי ביכולת לגייס להן מימון, דרושות לפעמים נדיבות ויושרה כדי להסכים שלא להסכים. לעתים קשה אף יותר להסכים להסכים.

95 Michael Rothberg, *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization* (Stanford: Stanford UP, 2009).

תפקיד המודרניות – מהו ומה היה?

זיגמונט באומן

מקורותיהם של השדים שרדפו את המאה העשרים ושידדו בה, נטועים במאמץ המכוון להשלים את המלאכה שהעת המודרנית הציבה לעצמה מראשיתה. למעשה, עצם ההירתמות למלאכה מציין אותה התחלה ומהווה את מה שאנו מכנים כעת חיים מודרניים. המשימה הייתה להשליט סדר ברור וניתן לניהול על הכאוס לכאורה של העולם האנושי. המין האנושי, שעד אותה עת נראה אטום וסורר להכעיס, בלתי צפוי להתמיה ובלתי ממושמע להרגיו, ייעשה מובן וניתן לעיצוב באמצעות עקרונות לוגיים ומדעיים. לשם כך היה צריך להשליך את כל המיותר, אם משום שהוא חסר תועלת, אם משום שאינו רצוי. את כל מה שגרם לאומללות, בלבול או אי-נוחות – דהיינו כל מה שעמד בדרכה של השליטה בעולם האנושי – יהיה צריך לסלק. בסופו של דבר היה צריך להפוך לשם כך את המותר לחובה ולהשמיד את כל היתר.

האמונה שמעשה כזה הוא מעשה סביר, ישים ובהישג יד אנושי, הייתה ועודנה המאפיין המגדיר של המודרניות. אמונה זו, והדחף הבלתי נשלט לפעול על-פיה, הגיעו לשיאם בשחר המאה העשרים, והעת המודרנית הייתה מסע אל השלמות. המטרה הייתה מצב שבו לא יידרשו עוד מאמצים לשיפור המצב האנושי ושכל התערבות נוספת בו רק תהפוך את החיים לגרועים יותר. מאותן סיבות הייתה העת המודרנית גם תקופה של השמדה. השגת השלמות הצריכה את מחיקתם של מי שלא היה אפשר לכלול אותם בגן עדן עלי אדמות זה. השמדה הייתה מהותה של הבריאה. אל השלמות היה אפשר להגיע רק באמצעות סילוק פגמים. סיפורה של המודרניות, ובייחוד סוף העלילה במאה העשרים, הייתה כרוניקה של השמדה יצרנית. מעשי הוועה שציינו את מהלכה של מה שכינה אריק הובסבאום (Hobsbawm) "המאה הקצרה", מ־1914 עד 1989, היו תולדה של חלום על סדר, טוהר, בהירות והשקיפות של שלמות עילאית.

מהניסיונות הרבים מספור להפוך חלום זה למציאות, ובשל ההיקף חסר התקדים של שאפתנותם ונחישותם המופלאה, בולטים במיוחד שניים. אלה הניסיונות המלאים וה"מוהירים" ביותר להגיע ל"סדר אולטימטיבי" במישור האנושי, וככאלה הם מהווים את המידה שכנגדה נמדדים כל הניסיונות האחרים, בין שהם אמתיים, משוערים, ממומשים, מיועדים או חשודים. היסודיות התפלה והבלתי מתפשרת שלהם היא שהטביעה אותם בזיכרונו הקולקטיבי כאבות הטיפוס של כל התכניות מסוג זה שבאו אחריהם – גלויות או חשאיות, נחשיות או מהוססות. אני מתכוון ליוזמות הנאצית והקומוניסטית למחות אחת ולתמיד, לחלוטין ובמחוי אבהה אחת, כל גורם או היבט פורע סדר, סתום, אקראי ומתנגד לשליטה של המצב האנושי.

גץ עלי וסוזנה היים (Heim) טוענים, על סמך הבדיקה היסודית שערכו בארכיונים של מוסדות מחקר ומשרדים מנהליים נאציים, שבמדיניות הנאצית שנועדה לשרטט מחדש את המפה המדינית, האתנית והחברתית של אירופה, המודרניזציה וההשמדה מחוברות יחדיו בחיבור הדוק. השליטים הנאצים היו נחושים בדעתם לאכוף על אירופה, אחרי כיבושה הצבאי ומהר ככל האפשר, מבנים מדיניים, כלכליים וחברתיים חדשים.⁹⁶ ומכיוון שכך לא יכלו להרשות לתאונות היסטוריות, כגון מקומן הגיאוגרפי של התיישבויות אתניות, ובעקבותיהן התפוצה של משאבים טבעיים וכוחות עבודה, להפריע לתכנית הכוללת. בסופו של דבר, מהות הכוח היא היכולת להסיט הצדה גחמות כאלה של המזל. בעולם מתוכנן ומעוצב מראש, לא יכול להיות מקום לרבים מחפצי העבר האקראי שאינם משתלבים בסדר החדש או אף מזיקים לו. בעולם כזה יהיה צריך להגלות אוכלוסיות מסוימות למקומות אחרים, כדי לנצל טוב יותר את יכולותיהן ולרתום אותן למשימות אחרות. אוכלוסיות שאינן טובות לשום תכלית העשויה להניב תועלת כלשהי, יהיה צריך לגרש או להשמיד כדי לפנות את השטח ליצורים ראויים יותר שיתיישבו בו.

מפקדי ס"ס, עובדי ציבור, מדענים, מהנדסים ומנהלים נפעמו ונדהמו כולם מההוד וההדר של הטריטוריות והארצות שגרמניה כבשה, ואלה שהייתה עתידה לפלוש אליהן. דומה היה שהן מציעות אין סוף סיכויים. מזרח אירופה במיוחד נראתה להם מרחב עצום וחסר גבולות של אדמת בור המשוועת להיחרש, להיזרע ולהיקצר. ממש כשם שאנתרופולוגים, רופאים וביולוגים, שהתעסקו בלא הרף ב"מציאת מרפא לגוף הלאומי", יישמו את הקריטריונים המדעיים לכאורה של טוהר, כושר גופני ומיומנות גזעיים וקראו לבידודם ולהשמדתם של קטגוריות ופרטים פגומים (unwerte), כך חשו כלכלנים, אגרונומים ומתכנני מרחבים מחויבים "לחסא את המבנה החברתי" של הארצות הכבושות. לשיטתם של המהנדסים החברתיים הנאצים, ניתן לשפר את איכותם של הגזעים האנושיים רק באמצעות השמדה או לפחות סירוס של "חיים לא ראויים".⁹⁷

סינתיה אוזיק (Ozick), הסופרת האמריקנית היהודייה הנודעת, השוותה את השואה למחווה של אמן המוחה כתם שמפר את ההרמוניה של אחת מיצירותיו. מחוות כאלה שכיחות למדי בקרב אמנים, אבל לא רק בקרבם. נטיות אמנותיות יכולות להשתנות מאדם לאדם, אבל התכונה עצמה אנושית מאוד. במקרה של השואה היה ה"כתם" מורכב מגברים, נשים וילדים, שלא תאמו חזון מסוים של העולם המושלם. כל ניסיון ליצור אמנות מושלמת מנכש ישויות או יצורים בלתי

Götz Aly and Susanne Heim, *Vordenker der Vernichtung, Auschwitz und die deutschen Pläne für die neue europäische Ordnung* (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 1991), pp. 14, 482. "מה שהיה בתחילה משרד קטן שהוקם ב-6 באוקטובר 1939 ומונה לתאם את היישוב מחדש של אומות אירופיות", 'קומיסריאט הרייך לחיוק הגרמניות' (Reichskommissariat für die Festigung deutschen Volkstums) הפך עד מהרה למוסד רב כוח ולו סניפים מרובים, שנוסף על פקידי העסקים גם אלפי אתנוגרפים, אדריכלים, אגרונומים, רואי חשבון ומומחים מכל תחום מדעי שניתן להעלותו על הדעת. "עמ' 125-126). ראו גם: Götz Aly, "Erwiderung auf Dan Diner", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 4 (1993), pp. 621-636.

Klaus Dörner, *Tödliches Mitleid: Zur Frage der Unerträglichkeit des Lebens* (Gütersloh: והשווי: J. van Hoddiss, 1989), pp. 13, 65

כשירים או לא הולמים. (מספרים כי כשנשאל מיכלאנג'לו כיצד יצר את הפסלים המושלמים שהיו סימן ההיכר שלו, ענה שהשיטה שלו היא התגלמות הפשטות: הוא לוקח גוש שיש ומסתת מעליו את כל הפיסות המיותרות.) מעשי הטבח ההמוני של המאה העשרים היו תרגילים ב"השמדה יצירתית" מהסוג ההכרחי, כפי שסברו, לשמירה על היגיינה חברתית. הם היו התערבות כירורגית נחוזה להישרדותם של לאומים, כנסיות או משטרים.

תרגילים בהשראת הנאצים נעשו בלב לבה של הציוויליזציה האירופית, הן במדע הן באמנות, במשטרים שהתגאו בהצלחתם להתקרב יותר מכול להגשמת חלום "בית שלמה" של פרנסיס בייקון (Bacon). הם ביקשו להכפיף את העולם לשלטונה היחיד ונטול העוררין של התבונה, כי הרי התבונה היא המשרתת הנאמנה ביותר של טובת האנושות, ויכולה להבטיח נוחות ואושר. הרעיון "לעשות בעולם סדר" באמצעות כריתת זיהומים ושרפתם נבט במוחו של היטלר כשטייל ברחובות וינה, שהייתה באותה עת בירת האמנות והמדע האירופיים. גם שם היה משוכנע שהמזים שים, אם רק יוכל לגייס די כוח ורצון לבצע את המשימה.

בערך באותה עת, על סף המודרניות האירופית, נולד רעיון דומה במוחותיהם של אנשים שהתבוננו בהערצה, במזיגה של כבוד, קנאה ויראה, בעברו השני של הגבול הפרוץ. הם היו מהופנטים מן הרעיון הקומוניסטי לרדוף אחר הציוויליזציה המודרנית, להדביקה ולהשיגה במסלול המרוצים המוביל אל השלמות. הם הרגישו מושפלים, משום שפיגרו מאחור במרוץ, ולכן נדרשו דחיפות, חיפזון וחיפוש קיצורי דרך. הם ביקשו לדחוס אל תוך פרק חייו של דור אחד תהליכים שמעברו השני של הגבול הושגו בתוך דורות רבים.

מובן שהדור שנבחר לממש את העולם נטול הכאב נאלץ לשלם מחיר עצום בכאב. שום קרבן לא נראה מופרז כשנמדד כנגד הקסם והאצילות של היעד, ושום חלק של החברה לא היה יכול לתבוע חסינות או מעבר בטוח בנימוק של איכויות העבר שלו, קל וחומר נוכחותו בעולם גרידא. את כרטיס הכניסה אל עולם השלמות היה צריך להרוויח מחדש, ומובן שלא כולם היו זכאים להצטרף לתור לרכישת הכרטיסים. ממש כמו כל דגם אחר של עולם חדש ומופלא, גם את הדגם הקומוניסטי לא יהיה ניתן לממש בלי לפסול את הבלתי כשירים ולחסום בפניהם את הכניסה. שלא כמו הדגם הנאצי, הגרסה הקומוניסטית התיימרה לאחוז בעקרונות אוניברסליסטיים והצהירה כי ברצונה לבנות עולם שיהיה בית לאנושות כולה. הואיל וכך, דחוף עוד יותר לוודא שלפני שהבנייה תתחיל במלוא עוזה, תטוהר האנושות מן הזיהומים שבה: הלא רצויים, הלא מוזמנים והלא מורשים להיכנס לאתר הבנייה.

הנוסחה שהכשירה את הרצח-עם של הקומוניזם נבדלה מהצידוקים למעשי הרצח שבהשראת הנאצים, אבל תהליכי ההנמקה השונים זה מזה היו שותפים לאותן הנחות יסוד; הקומוניסטים והנאצים הסכימו שאין בנמצא זכות אוניברסלית לחיים. בני אנוש מסוימים ראויים לחיות ואחרים – לא. הזכות לחיים ניתנת רק למי שכשירים לסדר החדש והמשופר, שתוכנן להחליף את החברה העכשווית והנחותה. אבל הנחת היסוד לא הייתה עולה על הדעת בלא אמונת יסוד מודרנית עוד יותר; שני הזנים של הטוטליטריות בת המאה העשרים ששו לאמץ אמונת יסוד זו. בכך אני מתכוון לאמונה, כמו שניסחה אותה חנה ארנדט, האמונה האיתנה שאפשר להשיג כל הישג, בהינתן הסוג

הנכון של ארגון חברתי, היא אשר "הביאה בני אדם לידי ניסויים, שאמנם ייתכן שהדמיון האנושי כבר השתעשע בהם, אולם הנהוג האנושי מעולם לא מימש אותם עד אז".⁹⁸ מדוע לא עצרו בשלב מוקדם את השופטים הללו מטעם עצמם, המקלסים את עצמם ומאצילים לעצמם את הסמכות לחרוץ את גורלם של בני אנוש שאינם ראויים לחיות? מדוע לא עצרו אותם משפרסמו רבבים את כוונותיהם, או מאוחר יותר, כשטיפסו באור בוחק במעלה סולם הכוח? אחת הסיבות המרכזיות לכך הייתה שכמה מהמוחות הגדולים והנערצים ביותר של התקופה העניקו למטרותיהם ולמעשיהם את תמיכתם, לרוב תמיכה שבשתיקה, אבל לעתים קרובות גם קולנית. בעבור האישים הללו, המטרה של סדר מושלם, מוחלט ואולטימטיבי כמו שיקפה את החשיבה ה"פרוגרסיבית" שלהם עצמם. מוחותיהם המודרניים, למגוון גרסאותיהם, הכריזו מלחמה על האנדרלמוסיה של המצב האנושי. גם הם חלמו להשיג סדר חברתי טהור ושקוף, וקשרו שלמות להומוגניות ולחיסולם של מזהמים חברתיים. הם לא הסתייגו מרצונם מהתוצאה ההכרחית של אידאל כזה: הצורך להגביל קשות את המגוון האנושי, או טוב מכך לשים לו קץ. הם ייעדו להוצאה להורג את כל מי שעלול להפוך גיוון כזה לבלתי ניתן לצמצום.

מבחינת המוח המודרני, השמדתם של יסודות נחותים ולא ראויים הייתה מעשה בריאה. זו הייתה השיטה העיקרית לבניית סדר חדש ולחיסול הכאוס והאקראיות - שני השדים שעשו יד אחת במלחמת ההתשה נגד הסדר החדש והנשגב. אנשי החוץ הנאצים והקומוניסטים לא היו פראים פרימיטיביים שהציוויליזציה המודרנית לא הצליחה, או לא טרחה, לתרבת. למעשה הם היו חיל החלוץ של הצבא המודרני שהגיע למקומות שיחידות צבא אחרות היו ביישניות, מוסריות ופחדניות מדי להגיע אליהם, משום שלא היו חמושות כראוי, או פשוט נטולות אומץ התואם את להטן.

בתקופה שבין 1960 ל-1979, כפי שציינה הלן פיין (Fein) במחקרה הנרחב שבדק פשעי רצח עם מודרניים, היו מקרים רבים של רצח עם וזוועות דומות. היא מונה בהם את ההשמדה ההמונית של הכורדים בעיראק, ניסיון למחות לחלוטין קבוצה אתנית זו, ומציינת גם את הטבח של שבטי דרום סודן בסודן, של הטוטסי (Tutsi) ברואנדה, של ההוטו (Hutu) בבורונדי, של הסינים באינדונזיה, ההינדים והבנגאלים במזרח פקיסטן, האינדיאנים משבטי האצ'ה (Ache) בפרו ושל קבוצות אתניות מרובות באוגנדה. כמה מהמעשים הללו התפרסמו מאוד, אחרים בקושי נודעו מחוץ למקום התרחשותם ורק מעטים מאתנו עשו משהו למנוע אותם או לעצרם.⁹⁹ פשעים כאלה נחשבים ל"לא ענייננו"; הם בוצעו הרחק מבתינו וקרבתיהם היו חברי קבוצות שאיננו שייכים אליהן. אבל הם היו "לא מענייננו" רק למראית עין, שהרי הממשלות שלנו, מתוך דאגה לנוחות ולרווחה "שלנו", וכשהן מונעות על-ידי הצורך הנאצל להציל את בתי החרושת והמשרות שלנו, סיפקו כלי נשק, תחמושת וגזים רעילים שאפשרו לרוצחים לממש את זממם.

גץ עלי וסוונה היים טענו כי השמדת יהדות אירופה אמנם הייתה יסוד מרכזי בחוץ המקיף של

Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (San Diego, New York, London: Harcourt 98
(Brace & Company, 1979).

Helen Fein, *Genocide: A Sociological Perspective* (Thousand Oaks, CA: Sage, 1993), p. 6 99

הנאצים לאירופה חדשה, הערוכה על־פי סדר שונה – גיאוגרפית, כלכלית ואתנית, אך אין להבין את חשיבותו, רבה ככל שתהיה, בלי לכלול יסוד הכרחי לא פחות: גירושם והגליות נרחבים של אוכלוסיות שהתיישבו ב"מקומות הלא נכונים", דהיינו מקומות שיועדו לשימושים אחרים. המחלקה של אייכמן (Abteilung Iv B4), שהוקמה ב־1939 ונודעה לשמצה, הצטוותה והוסמכה להתחיל ולבצע לא רק "את ההגליות" של היהודים, אלא גם את יישובם מחדש של פולנים, צרפתים, סרבים, קרואטים ותושבי לוקסמבורג.

ככל רצח־עם, ככלל מדיניות קטגורית של אפליה או רדיפה, הקרבנות נעשים על מה שהם ועל מה שהם חשודים כמסוגלים לעשות, ולא על מה שהם עושים או עשו. משהואשמו, כל עברה פעוטה נרשמת מיד ומיתוספת לאישום. בה בעת, גם המעשים המופתיים והראויים ביותר לשבח והתנהגות יומיומית נטולת דופי אינם ממתיקים את הדין ואינם מביאים לידי זיכוי. בין שהקרבנות מקבלים מרות בנמיכות רוח בין שהם מתמרדים, בין שהם נכנעים בין שהם משיבים מלחמה: אשמתם נותרת בעינה. תלייניהם ורודפיהם, ואיש לא מלבדם (ודאי לא הם עצמם) מחליטים את מי יש לעקור ולהגלות, לרצוח או להותיר למות. צודקים צ'וק (Chalk) וג'ונסון (Jonassohn) הרואים באסימטריה זו את המאפיין המגדיר של רצח־עם. הם טוענים כי פשע הרצח־עם הוא צורה של טבח חד־צדדי, שבאמצעותו מדינה או רשות אחרת מבקשת להשמיד קטגוריה ספציפית של בני אדם. קטגוריה זו נבחרת באופן חד־צדדי, וגם את הקריטריונים לחברות בה קובעים באופן חד־צדדי מבצעי הרצח־עם.¹⁰⁰ בטרם יצברו לעצמם מבצעיו של הרצח־עם כוח לקביעת חיים ומוות של קרבנותיהם העתידיים, עליהם להשיג את הכוח לקבוע כיצד תוגדר קבוצת הקרבנות. כוח זה כולל את הנחת היסוד שלמעשים ולאופי האמפיריים של הקבוצה המיועדת לחיסול אין כל נגיעה שהיא לגורלה. מבצעי העברה מגדירים תחילה קבוצת בני אדם שאינם ראויים לחיות. המעשה הבא הוא "רצח קטגורי". הגורם היחיד הקובע את אשמתם של חברי קבוצה זו הוא העובדה שהואשמו, ומי שחורצים את דינם הם מאשימיהם.